

Hentchak:Organe Central
DU PARTI

HENTCHAKISTE.

Journal Arménien
mensuel

XVIII Année

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱՎԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԿՈՏՈՐԾԵՐ
ԵԿ
ՑԱՐԻՉՈՒ

Յարիզմի բաքոսական օրգիան, ուր գինու տեղ հոսում է մարդկային արիւն, թնդում է Առուսաստանի մի ծալրից մինչև միւսը։ Կոտորածներ — հազարներով՝ հայ, հազարներով՝ լեհ, հազարներով՝ հրեայ, և զա միայն մէկ-երկու շաբաթւան մէջ, իրեւ հաշւեցուցակ ցարիզմի արիւնամօլ հարբեցողութեան։ Եստեղ կայ երկու բացատրութիւն։ մէկը՝ իրականը և ուրեմն ձշմարիտը. միւսը՝ ցարիզմի ինքնարդարացման մեթօդը, որ հակառակ է իրականին և ուրեմն ձըշմարտութեան։ Փաստերը, գոկումէնտները և դէպքերի իրական ընթացքն անհերքելի ու վճռական կերպով ապացուցանում են, որ և այդ սարսափելի կոտորածները հէնց ցարիզմի ոճիրներն են, հէնց նրա նախագիծներն են, որ գործադրում են հէնց նրա հրամանով և աջակցութեամբ ֆանատիկոս ու կոյր մահմեդական ամբոխի և կամ զօրքերի ու կրօնամօնների ձեռքով։ Բայց ցարի բազմագունի ծառաները, արդումներ մամուլից և կամ բհւրօկրատական-զինուրական խաւար գետնափորերից, ամեն կերպ ձիգ են թափում հերքել ցարիզմի նախաձեռնութիւնն ու մեղսակցութիւնն այդ զարհուրելի մարդկային հէկասօմքների ոճրում։ Որքան էլ նենդամիտ ստութեան հեւսւածք լինի ցարիզմի ինքնարդարացման այդ մեթօդը, որի դէմ աղաղակում են բիւրաւորների թափւած արիւնը և ամբողջ բազաբակիրթ մարդկութեան զարացած խիզը, այնուամենայիւ սարական հէնց այդ մեթօդն ինքը մերկացնում է ամենքի աչքին ցարիզմի կատարեալ սնանկութիւնը։ Եւ յիրաւի, եթէ նա չէ այդ կոտորածների հեղինակը, ապա ուրեմն ո՞րքան արժանի է նա կրելու աէրութիւն անուն, քանի որ իրան անզօր է գտնում զսպելու վայրենիների ոճրային յարձակումները իր երկրում ապրող մէկ անպաշտապան ժողովրդի

վայ։ Եթէ նա չէ այդ կոտորածների հեղինակը, ապա ուրեմն ինչպէս անւանել նրան տէրութիւն, եթէ նա երան անզօր է գտնում առաջնակութիւն առնելու թիւրքիայի քիւրդերի խուժման սահմանից այս կողմէ կոտորածներ անելու յատուկ դիտաւորութեամբ և պատրաստութիւններով։ Խընդիրը տարգ է. կամ ցարի կառավարութիւնն ինքն է կոտորածների հեղինակը և մահմեդականները և ուրիշներ միայն զինք են նրա ձեռքին, — և այդ դէպքում, ուրեմն, ինքը ցարիզմն է բուն ոճրագործը. և կամ ցարի կառավարութիւնն այլ ևս այնքան անզօր է, որ անկարող է հանդիսանում պաշտպանելու եր սահմանները քրդերի յարձակութեամբ և վերջ գնելու այս արիւնչեղութեան, որ Բագրէց յետոյ այսօր սպառնում է խուռան յորձանքով հեղեղել ամբողջ Առվիկասը։ Եւ այս երկրորդ դէպքում բացայաց և անհերքելի է ցարիզմի կատարեալ անկումն իրեւ տէրութիւն։

Երբ ննդիրը, նայելով այդ երկու տեսակէտից էլ, թէ դեր, թէ դէմ, որոշում և գարձեալ, երկու կողմից էլ, զորուում է կարձամիտ ու նեղսիրտ Ահկօլայի կառավարութեան գլխին և այդ բէժիմի դարեւոր յանցանքների ու ոճիրների անշշուելի ծանրութեան վրայ բարդւում է նորանոր բեռովով, — այդտեղ այլ ևս ո՛չ մի, ամենանչին խակ, մեղմացուցիչ պարագայ չէ ընկնում յօգուտ ցարիզմի. այդտեղ այլ ևս աշաւոր արդարութեամբ անդառնալի կերպով դատապարտութեան է ենթարկուում ինքը ցարիզմն իր տէրունական ամբողջ սնանկ սիստէմով։ այդտեղ էլ, վերջապէս, ըմբոստութիւնը միանդամից ընդ միշտ հաստատուում է իրեւ սրբագան իրաւունք Ուուսատանի բոլոր ժողովրդների համար, որոնց մարդկային ամենամեծ պարտականութիւնն է այլ ևս օր առաջ ապստամբել, միահամուռ և ընդհանուր ոյժերով, ցարիզմի դէմ և նրա տեղը հաստատել ժողովրդային ինքնատիրութեան, ուամկավարութեան բէժիմը։ Ուուսատանի սօցիալ-դէմօկրատիան և նրա հետ միաժամանակ Հնչակեան Առվիկասեան կազմակերպութիւնները, որ փաստօրէն անցել են արդէն սօցիալ-դէմօկրատական հողի վրայ, պէտք

չէ կորցնեն ո՞չ օր, ո՞չ ժամ՝ օդուելու ժողովը ներկայ զայրացած ու ըմբոստ արամալը բութիւնից և կազմակերպելու նրան մի կողմից ինքնապաշտպանութեան համար ընդգէմ վայրենիների յարձակման և միւս կողմից ուղղելով նրա յեղափոխական եռանդը, զայրոյթն ու զօրութիւնն ընդգէմ ցարիզմի՝ մի բացարձակ, յանդուգն և անխնայ կռւով։ Ենմիջական նպատակ ունենալով Ուամկավարութեան յաղթանակը և ապրատամբելով այդ անմիջական նպատակի, սրա տըրամաբանական ծաւալի ամբողջ ընդարձակութեամբ, շուտափոյթ գործադրութեան համար, Ուուսաստանի ամբողջ Ոօցիալ-գէմօկրատիան, որից այսօր այլ ևս չենք զատում Հնչակեան կազմակերպութիւնները, պէտք է ընտրեն իրանց իրբեկ կռւի նշանաբան։ — Համառուսական Ուամկառական վարութիւնը կազմական անդամութեան միջոցով, տապալում ցարիզմի և հաստատումն Հանրապետութեան։ Եյդ նշանաբանի նորագոյն, ներկայ հանգամանքներով թելադրւած, ոգին առանձնապէս վեր ենք հանում, առաջ բերելով ու շեշտելով մասնաւորապէս Յեղափոխութեան վրայ՝ իրբեկ միջոցի, հէնց այն մոքով, որ այդ պիսի ռամկավարական, Օրէնսդիր Ճռողովի հրաւէր երբէք չէ կարելի սպասել ցարիզմից, քանի որ նրա համար դա կը լինէր համանիշ ինքնասպանութեան։ Յարիզը երբէք չի հրաւիրել Ուամկառական, Օրէնսդիր Ճռողովի որպէս զի ինքնասպան չը լինի։ Բայց միւս կողմից էլ Ուուսաստանի բոլոր ժողովսդները, որոնց շահերի ու զարգացման բռն ու ճշմարիս արտայայտիչն է Ոօցիալ-գէմօկրատիան, առանց ցարիզմը սպանելու չեն կարող սնւել իրականացման երազներով այն ռամկավարական, անհրաժեշտ պայմանը չետեւաբար, նրանք պէտք է, առանց վարանման վճռապէս ու միանգամից ընդ միշտ, կանգնեն Յեղափոխութեան այնպիսի գիրքում, որաեղից նըրանց գնդակահարութը կաջադէ սպանել ցարիզմին և արլպիսով բանալ գարագլուխը Ուամկավարութեան։

Եւ ահա ինչո՞ւ այն պատգամաւորութիւնը,
որ Ոռուսաստանի զէմստվօների և քաղաքապե-
տութիւնների կողմից պաշտօնապէս ընդունեց ցա-
րը վերջերս, յայտնւեցաւ, չը նայած իր լեզուի
խստութեան ընդդէմ ներկայ լէժիմի, մի ողոր-
մելի դերակատար ողորմելի կօմէզիայում։ Շիշտ
է, այդ պատգամաւորութիւնն արտայայտիչը չէր

Հասկանալով՝ այդ խօսքն իր բուն իմաստով՝
Որուսաստանի ժողովրդից Բայց և հէնց այդ
հանգամանքն էլ նոր ապացոյց է, որ այդ ժո-
ղովուրդն իր ներկայ ռամկավարական կուռուց
խսկապէս ո՛չ մի գործ էլ չունի քաղցրական
լիրէրալ պատգամաւորութիւնների և աղերսազը-
րերի հետ և ոչ էլ նրանց գործունէութեան
ոչ յեղափոխական և այլ հակա-յեղափոխական
մեթօդների հետ:

Ճողովդները Որուսաստանում պէտք է ո՛չ
թէ ինդրեն ցարիզմից զիջանել և հրաւիրել Օ-
րէնսդիլ Ճողով՝, այլ պէտք է պահանջեն:
Նրանք պէտք է ո՛չ թէ սպասեն, որ ցարիզմը
փորձէ բաժանել իր տէրունական իրաւունքը ժո-
ղովրդի հետ, այլ պէտք է ձեռք բերեն
այդ իրաւունքը և ամբողջապէս ռամ-
կավարական պայմաններում։ Կը անը պէտք է,
վերջապէս, միանգամից ընդ միշտ նկատեն ցա-
րիզմն իբրև իրանց ոխրեիմ թշնամի, որի հետ
պէտք է ո՛չ թէ զինագագար անել և բանակցու-
թեան մէջ մանել, այլ որին պէտք է հարւա-
ծել ու տապալել իբրև կատաղած գաղանի նրա
աւերակների վրայ կառուցանելու համար նոր հա-
սարակական շէնքը։

Դա է այժմ զբութիւնը Ոռուսաստանում
և ժողովրդի զիրքը դէպի ցարիզմը։ Դա բա-
ցարձակ կոխւ է իրարու դէմ կանգնած երկու
անհաշտ թշնամիի մէջ։ Եւ կոտորածները, որ
այսօր սգով են պատել հայերին, լիհերին, հը-
րեաներին և ուռւաներին, լինի մահմեցականի ձեռ-
քով և կամ ցարիզմի զօրքերի միջոցով, չեն
սա անալ վերջ—այդ լաւ պէտք է
ըմբռնել — մինչև որ ընդհանուր
Յեղափոխութեամբ աշխատաւոր
ժողովը զները չապստամբեն և յաղ-
թանակը տանելով՝ չը հաստատեն
իրանց ժողովը դային ինքնիշխա-
նութիւնը։

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ, 20 Մայիս, 1905

“Աախորդ նամակովս յութնելով ձեզ այստեղ կա-
տարւած երկու սպանութեանց առթիւ թուրքերի լար-
ւած գրութիւնը՝ գուշակել էի մի աղետալի հետևանք։
Գուշակութիւնս իրականացաւ, և ահա ո դարկում եմ
ձեզ միւչեւ այսօր կատարւած դէպքերի համառօտ նը-
կարագրութիւնը։”

Սայիս 6ի երեկոյեան ժամը 9ին քաղաքի մօտ

սպանեց մի թուրք, որի սպանողը թէև անյայտ էր, բայց թուրքերը այդ սպանութիւնը վերադրելով հայրին, Մայիսի 7ի առաւօտեան ժամը 6ին սպանեցին մի հայի: Սպանողը թէև յայտնի էր մի քանի անցորդերի վկայութեամբ, սակայն ոստիկանութիւնը ոչ միայն չը հետեւց նրան ձերբակալելու, այլ և աշխատեց այդ սպանութեան պատահական գոյն տալ: Բայց հայերը նկատելով թէ այդ սպանութիւնը վազուց կազմակերպւած ծրագրի սկզբնաւորութիւնն էր, ամեն կարելի միջոցներ ձեռք առան մտքերը հանդարտեցնելու համար, սակայն միւնոյն ժամանակ տեսնելով թուրքերի ընդհարման պատրաստ զրութիւնը՝ զգուշութեան համար խանութները փակեցին և սպասում էին, որ կառավարութիւնը հաւանականաբար պատահելիք անհարդութիւնների առաջը կառնե: Այստեղից տրւած հեռագիրների վրայ ամսի 10ին տեղս հասաւ երեանի փոխ-նահանգապետ Պոլկովիկ Տրօյցի, որի անմիջական գործը եղաւ կանչել իր մօտ հայերի ներկայացուցիչներին և խոստանալով նրանց իր պաշտպանութիւնը, համոզեց նրանց որ խանութները բաց անեն: Մեզ համար պարզ էր, թէ ինչ նշանակութիւն ունեին բռնակալ ցարի այդ հաւատարիմ գործակալի կեղծ խոստումները, ուստի ջանացինք թոյլ չտալ հայերին խանութները բաց անելու, մինչև փոխ-նահանգապետը չեր գործադրի մեր առաջարկած պայմանները, որոնցից կախւած էր խաղաղութեան վերականգնումը երկու աղգերի մէջ: Դժբախտութար, հակառակ մեր ջանբերին՝ Մայիսի 11ին մի քանի պարզամիտ վաճառականներ գնացին բազար և հաղեւ թէ խանութները բաց էին արել, թուրքերի հայագին մի խուժան յարձակում են նրանց վրայ և սկսում է աղեխարշ տեսարանը: Կարծ ժամանակաւայ ընթացքում հայերից ըսպանում են 47 անձ, որից հինգը այրւած կրակի մէջ, կոտորածից յետոյ թուրքերը սկսեցին թալանել խանութները և երեկոյեան դէմ արգէն ոչ մի խանութ կամ մագազին չեր մնացել ազատ այդ համարձակ թալանից: Այդ դէպքի ամբողջ ժամանակամիջոցում փոխ-նահանգապետը ոստիկանութեան ամբողջ կազմի հետ (որը կազմւած է մի մի այս թուրքերից) ման էր գալիս բազարում ոչ թէ չարիք առաջն առնելու, այլ չարագործներին խրախուսելու համար:

Թուրքերը այդ օրը քաղաքի մէջ իրենց նպատակը իրագործելուց յետոյ՝ գիշերը գնում են Խամբիլ գիւղը և այնտեղ որի անցկացնելով մի ամբողջ հայ ընտանիք, կողոպտում են նրանց հարստութիւնը:

Երկրորդ օրը Մայիսի 6ին, նրանք սկսեցին յարձակել հայ գիւղերի վրայ և մի քանի օրւայ մէջ թալանեցին բոլոր հայ գիւղերի տաւալն ու ոչխորները: Ճահրի գիւղում սպանեցին 46 հայերի և առեանգեցին հայ աղջիկներին, իսկ 200 տուներ բոլորովին այրեցին: Թըմքուլ գիւղում սպանեցին 23 հայերի և կողոպտեցին նրանց ապրանքները:

Այս բոլոր գաղանային արարմունքներին անտարբերութեամբ ականատես էր լինում քրիստոնէից պաշտպանութիւնը, և երբ խեղճ ու միամիտ հայերից դիմում էին փոխ-նահանգապետի պաշտպանութիւնը կնողելու, սա հեգնութեամբ ցոյց էր տալիս իր ոյժի տկարութիւնը ընդգէմ կատաղած թուրք խուժանին, միջդեռ քաղաքում գտնուող զօրքերը բաւական էին, եթէ սակայն նրանց հրամայւած լինէր ոճրագործներին թոյլ չտալ յարձակում գործելու: Բայց չէ՞ որ այդ միւնոյն չի-օվիիկն էր, որ ուրախ գէմքով բազարի մէջ կանգնած, երախուսում էր չարագործներին և թալանւած ապրանքները փոխադրող բեռնակիրներին ծիծաղդէմ ասում էր, «բաս տի» (բաւական է, բաւական է) . . .

Երկու օր առաջ տեղս հասաւ գեներալ Ալիսանօվ բազմաթիւ զօրքերով: Կա լիազօրութիւն ունի ամեն միջոցներով կարգը վերահաստատելու համար յանցաւորներին պատժելու (.) և հայերի վլասները վերագարձնելու: Բայց ինչ տարօրինակ հակառակութիւնը յայտնի կերպով կոտորած ու թալան է առաջացնում և միւնոյն ժամանակ լրբութեամբ ուղղում է ցոյց տալ թէ միջոցներ է ձեռք առել իր ձեռքով կատարւած չարիքը գարմանելու: Օ՛ ինչ անամօթ հեգնութիւն:

Այստեղ թալանւած, աղքատացած թշւառ հայ ժողովուրդը տակաւին սպասում է բարեխն ամբուակաւին կոտորած թեամբ պատժանութեանը: Ահա՛ թէ ինչումն է մեր ամենամեծ ցաւը: Արդեօք մինչև ե՞րբ հայը չպէտք է համոզէ թէ իր փրկութիւնը միմիայն ինքնապատպանութեան մէջ կարող է գտնել, մինչև ե՞րբ հայ հարուստը շահամլութեամբ կուրացած՝ պիտի զլանալ առաջանական միջոցներ ժողովրդին զինւելու համար և թոյլ տայ, որ բռնակալ ցարի գահիները և սրանց ձեռքում կոյր գործիք դարձած տգէտ ու ֆանատիկ թուրք ամբոխը թալանեն իր հարստութիւնը:

Յեղափոխականները 17 տարուց ի վեր քարոզում են են մեր սորկացած և ամենատարրական ինքնապաշտպանութիւնը կորցրած ժողովրդին այն միակ միջոցը. որով կարելի է գերութեան շղթաները փրշել: Տաճկահայաստանում կատարւած բարբարութիւնները և 300 000 նահատակների տրիւնը բաւական չէր մեզ հասկացնելու ճշմարտութիւնը. Կարմիր Սուլթանի եղանակը խելտար նիկոլոյի գործակալների ձեռքով սարբւած բագւայ աղետալի դէպքն էլ բաւական չեղաւ մեզ քնից զարթեցնելու: Երանի թէ Նախիջևանի ներկայ անդամանելի կորուսը վերջին դասը լինէր կովկասահայերի համար . . .

ԵՐԵՒԱՆ 26 Մայիս, 1905

Արդէն հեռագիրներով տեղեկութիւն տւել եմ ձեզ տեղոյս դրութեան մասին։ Կախիջևանի դէպքերից յետոյ, այստեղ թէ հայ և թէ թուրք ամբոխի զրութիւնը սպասողական էր. բաւական էր մի չնչին առիթ։ Ամսոյս 23ին ժամը մէկեկէսին այդ առիթը տեսց հէնց մի թուրք, որը երեկի դիմամբ, գալով մի հայի գարեջրատուն, քիչ խմելուց յետոյ ըսկըսում է հայոյել. սակայն դիմացիները, խոյս տալու համար կուր առաջացնելուց, ուշադրութիւն չեն ուղղում գարձնել։ Թուրքը դուրս գալով գարեջրատընից լնկելով. հետ միասին, հէնց նոյն գարեջրատան փողոցում, սկսում են պահանջել մի հայ մանկաբարձուհու քրոջից, երեկի մանկաբարձուհու տեղը դնելով որ իրենց հետ գայ իրը թէ հիւանդի մօտ. չնայած որ նրանք սկսում են նոյն իսկ քաշքշել, ի հարկէ, նա չի գնում և մանում է նոյն փողոցում գտնուղ իրենց բնակարանը։ Թուրքերը, դուրս գալով փողոցից, քաղաքային այգու դիմաց դրանցից մէկը մի արձանակ է արձակում, որից յետոյ անմիջապէս ամեղջ խանութները սկսեցին փակել և քաշւել փողոցները։ Այդ միջին, որովհետեւ հայ խանութներից բաւական մաս գտնում են խառն մեծամասնութիւն կազմող թուրքերի մէջ, տեղի է ունենում թուրքերի կողմց հայ յերի վերաբերեալ սպանութիւններ։ Սպանուած են 7 հայ, որից երեքը փողոցում, իսկ չորսը անյայտացած դաբախտան կոչւած մասում, որը գտնում է Զանգի գետի ափին, որ երեկի սպանելուց յետոյ դիմուները ձգել են գետը Վերաբուռում են 17 հայ և միուն 2 թուրք։ Խննութները փակւեցին. մեր կուսողները գրաւեցին իրենց դիրքերը՝ քաղաքում տիրեց խորին լրութիւն մինչև միս օրը (24ին) առուօտեան ժամ տասնեւմէկուկէսը։ Տասնեւմէկուկէսին սկսեց ընդհարումը հէնց ուղղղ պօլիցիայի առջև, քաղաքային այգում։ Արձանակների և մաւզերների հարւածներից գետին ընկան 5 թուրք և ոչ մի հայ. անմիջապէս հրապարակը մաքրեց Շուրքերից հէնց այդ բոպէներին սկսեց սարսափելի հրացանաձգութիւնը զիրքերից, Դիրքերը տեղաւորւած էին բոլոր այն տեղերում, որտեղ հայաբնակ և թրբաբնակ տների սահմաններն են։ Մինչև կէս վերստ դիրքեց հեռաւորութեամբ թուրքը գետին էր գլուխում։ Հայերից սպանուածները շատ հազւագիւտ են, 5-7, մի քանի էլ վիրաւորներ. իսկ թուրքերից բաւական մեծ մաս, որի ձիշտ թիւը անյայտէ, բայց թուրքերը իրենց բոլոր հիւանդներին և ըսպանուածներին ծածկում են, մանաւանդ որ հիւանդանոցը հայկական թաղում է, նրանք ինենց վիրաւորներին չեն կարողանում հիւանդանոց բերել։ Մեր սպասած զէնքերը ստացել էինք հէնց դէպքի առաջին որը առաւօտեան՝ այնպէս որ կարծես թէ հէնց զէնքերին էր սպասուում։ Բոլոր դժւար և կուելու տեղերը ուժեղ կերպով բռնւած էին մերոնցով և ամ-

բողջ քաղաքը տեսնում էր թէ ինչպէս չնչակեան խմբերն էին, որ պաշտպանելով ամբողջ քաղաքը, փառաւոր ջարդ տւեցին թուրքերին. որքան ցաւալի էր տեսարանը, բայց և այնպէս մենք պարզ երեսով կանգնած էինք հայ հասարակութեան առաջ։ Զէնքերի հետ ստացել էինք 166 հատ զանազան տեսակի ատրճանակներ, որ սկսեցինք յուել ժողովրդին, առանց խտրութեան և մեծ մասսմբ Գանձան անհաներին։ Բաւական քանակութեամբ ցրւեցինք նույն փամփուշտ։ Քոլորը մնացել էին զարմացած, թէ չնչ։ Ինչ պահանջութիւնի, որ անթիւ ատրճանակներ և այդքան քանակութեամբ փամփուշտ է ցրւում։ Գործ ենք ածել երկու ուումբ. մէկն էլ Գանձան անձգութիւնը տեսեց մինչև ամսոյս 25-26ի գիշերը, որից յետոյ գաղարէլ է։ Ամբողջ երկու օր շարունակ ամեն մի բոպէում մի քանի տասնեակ գընդակներ էին արձակում։ Ի հարկէ դոցա մեծ մասը անհատակ էր արձակուում, բայց արձակում էր պատասխանելու որ և է կողմից եկած ձայնին, որպէսզի յարձակում ըստ գործիի։ Թալանած են մի քանի թուրք տներ, կողոպտած 4 փոքրիկ հայի խանութներ, որոնք ամբողջովին թուրքերով էին շրջապատւած։ Այլելու անյաջող փորձ արւեց թուրքերի կողմից գէորգեանների մանութակուրալի խանութիւնի վրայ։ Օօրքը ոչինչ չի անում, բացի փողոցները շրջելուց։ Հէնց զինուրների առաջ կատարում է հըրացանաձգութիւնը։

Խանութները երեկի դեռ մի քանի օր ևս փակ կը լինեն։

Մեր զէնք բերող ընկերը, երէկ նորից գնացաւելի մեծ քանակութեամբ բերելու. վողի պակասութիւն ենք զգում։

Մ. ՃԵՆԱՑԻ

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՊՈԼ Մայիս 30 1905

Կախիջևանի սարսուիները տարածւեցին ամբողջ երեանեան նահանգի վրայ, երեանում հայերը լուգաս տւեցին անմիտ թուրքերին։ Քանի օր է այս վերջինները փակուած են իրենց տներում։ 2-3 օր է Աթարանի և Աշտարակի շրջանն էլ բրդերից ու թիւրքմեններից յարձակման ենթարկեց, սակայն այս տեղ էլ ընդդիմագրութիւնը խրատալից եղաւ։ Երէկ լուր ստացեց, որ զօթուր (Արագածի ստորոտում)՝ գիւղի թուրքերին հայերը սրից անցկացրին։ Գիշերն յուղեց և Ալեքսանլրոազոլի շրջակայ գիւղերից խումբներում գիւղացիկը թափանցին բափանցին բաղաքը ու արտասաւլից աչքերով օգնութիւն էին աղերսում, ասելով թէ 4-500 բոլով աղերսութիւն էին աղերսում, ասելով թէ 4-500 բոլով և բրդեր արդէն հաւաքւած պատրաստում են յարձակում գործել հայ գիւղերի վրայ։ Կոյսպէս յասաւ թէ 70) զինւած մի այլ խումբ ձիւար արդէն արշաւում է քաղաքի վրայ Ժողովուր-

գը իրար անցաւ: Յեղ. կոզմակերպութիւններից մի քանի խմբեր անմիջապէս ճամբայ ելան դէպի ամենից շատ վտանգաւոր գիւղերը: Գաւառապետը հէնց գիշերը, իր հետ առնելով հայ և թուրք մի քանի անձինք, գնացին այդ բոլորը անձամբ ստուգերու և երբ թէ առաջը առնելու: Հրամայւած է դրաձուների 2 գնդերին պատրաստ լինել թուրքերի արշաւան առաջը տանելու(?) :

Ամենից սաստկալին այն է, որ մեր ժողովուրդը շատ քիչ է զինւած, իսկ եղածն էլ կառավարութիւնն է աշխատում իրել: Մի խօսքով՝ եաման դըրութիւն է. կեանքը իր էական արժէքը կորցրել է: Երդիզիք պալատում ծրագրւած պանիսամիզմը կամենում են կովկասում իրագործել. Նախիջևանի խոռվաւթիւնների ժամանակ, թուրքերը պարզելով Ալիի սրբազն գրոշը սրբազն պատերազմի էին հրաւիրում ընդդէմ քրիստոնեաների:

Հ. Ա.

ԲԱԳՈՒ, 29 Մայիս 1905.

Խնչպէս անցեալ նամակով գրել էի, Բագւայ շըջանում Մայիսի մէկը տօնւեցաւ շատ փառաւոր և խաղաղ: Մայիս 2ին աշխատանքը վիրակւեց թէ գործարաններում և թէ նաւթահանքերում, բացի ո՞նօբելի և ո՞ւթակե՞ի նաւթահանքերից (Շիբակ անգլիական ֆիրմա է): Այդ Փիրմաներին հետեցին Միրզայեանի, Բակինսկ. Օբշչեստվօ, Կոկրելի, Կասպեան և մի քանի ուրիշ նաւթահանքերի բանւորները: Վերոիշեալ Փիրմաները այստեղի ամենամեծ Փիրմաներն են և բանւորների մեծամասնութիւնը կազմում են մահմեդականները, գլխաւորապէս Պարսկաստանից են կած թուրքեր, այնպէս որ այս անգամւայ գործադուրը առաջացրին բացառապէս թուրք բանւորները, և որովհետեւ այդ բանւորները չեն պատկանում ոչ մի բանւորական կազմակերպութեան, ուստի և այդ գործադուրը արւեցաւ առանց կազմակերպութիւնների կարծիքը իմանալու և չեր դեկավարում ոչ մի կազմակերպութեան կը զիգ:

Քաէպէտ գործադուր արած բանւորները պահանջներ էին ներկայացնում իրենց տէրերին, բայց այդ պահանջները շատ հակասական էին: Օրինակ, սօրէլի Փիրմայի բանւորները, որոնք վարում են միեւնոյն պաշտօնը, ներկայացրին չորս տեսակ պահանջներ մէկը միւսին հակասող: Ի հարկէ այդ բանը պիտի վերագրել թուրք բանւորների տգիտութեան և բացի այդ Ռ. Ս. Դ. Բ. Կ. շատ թոյլ կերպով է գործում թուրքերի մէջ: Այդ պարտականութիւնը բնականաբար պէտք է կատարեն հայ գիտակից ընկերները, որոնք լինելով տեղացիներ, աւելի լաւ ծանօթ են թուրք լեզուն և նրանց նիստ ու կացին. բայց, գժբախտաբար, շնորհիւ ուսւ լիրը կառավարութեան, այդ երկու հարեւան ազգերի մէջ յարակերպութիւնը այնպէս լարած է, որ

շատ կասկածանքով են վերաբերում իրար: Խնչպէս վերը ասացի՞ թէ այս գործադուրը մասնաւոր ըընաւորութիւն էր կրում, բայց և այնպէս օրէցօր մեծ ծաւալ էր ստանում, այնպէս որ Մայիս 10ին նաւթահանքերից շատերը կանգնած էին: Ռ. Ս.-Դ. Բ. Կ. տեղւոյս փոքրամասնութիւնը, տեսնելով որ Բարձիսանի բանւորների մեծամասնութիւնը գործադուր է արել, Մայիս 10ին կէսօրից յետոյ յայտաբարեց ընդհանուր գործադուր, (մինչև Մայիս 10 գործադուրը տեղի ունէր միմիայն Բալախանում, իսկ Սև քաղաքում և Բիբի-Ճելբաթում, որտեղ բան որների մեծ մասը քրիստոնեաները են կազմում, աշխատում էին), բաց թողին մի ընդարձակ թռուցիկ, որտեղ գրւած պահանջների մեծ մասը քաղաքական էր և բաժանւած էր երեք մասի. բանւորներին, գիւղացիներին և զինւորներին: Կապիտալիստները, տեսնելով այս քրօնիկական գործադուրներից առաջացած աչագին վնասները, և որ իրենք ամեննին իրաւունք չունեն բանակցելու բանւորների հետ, ինչպէս Ապրիլ 30ին, այս անգամ էլ հեռագրով գիւղցին մինիստրութեան, ինդընելով որ բանւորներին տրեի հաւաքումների, խօսքի, կազմակերպւելու և գործադուրների ազատութիւն, որպէսզի բանւորները հնարաւորութիւն ունենան ազատ կերպով մըշակել իրենց պահանջները և որ ամենագլխաւորն է, իրենք՝ կապիտալիստները՝ հնարաւորութիւն ունենան ազատ կերպով բանակցելու մի բանւորական կազմակերպւած մարմնի հետ, այլ ոչ թէ ստիպւած լինեն գիւղել սատիկանական օգնութեան, որը միշտ աւելի է բարդում գործը ու մեծ վնասներ տալիս արդիւնաբերութեանը:

Աս թարգիւնաբերողներից շատերը, գլխաւորապէս մեծ ֆիրմաները, խօսում էին, որ եթէ այս անգամ էլ մինիստրութիւնից մերժում ստանան, ֆիրմաները իրենք պիտի գործադուր անեն, դադարեցնելով նաւթի արդիւնաբերութիւնը առնւազն 3 ամսով մինչեւ որ իրերի գրութիւնը պարզէ:

Կառավարութիւնը, տեսնելով որ եթէ կապիտալիստների այդ մտադրութիւնը գործադրւի, աչագին հարւած տւած կը լինեն ամբողջ Ռուսաստանի արդիւնաբերութեան, այնպէս որ համարեա թէ կեանքը կը գագարի Ռուսաստանում, ոյն էլ մի այնպիսի կրիստիկական բոպէում, ոլին բնականաբար կը հետեւ ընդհանուր յեղափոխութիւն, առանց երկար մտածելու, որոցց մի անհաւատալի, խայտառակ ու միանգամայն վտանգաւոր միջոցի գիւղը այն է՝ Բագւայ (եթէ չասեմ ամբողջ Կովկասի) շըշտնի կ առ ա վ ա ր ո ւ թ ի ւ ն ը ժ ա մ ա ն ա կ տ ւ ո ր ա պ է ս (): յ ա ն ձ ն ե լ թ ո ւ ր բ ե ր ի ն, ի ր ե ն վ ե ր ա պ ա հ ե լ ո վ ա ն ւ ա ն ա կ ա ն ի շ ի ւ ա ն ո ւ թ ի ւ ն ը մ ի ա յ ն:

Պատմական այդ նշանաւոր փաստը կատարւեցաւ Մայիս 14ին Կիկոլա ցարի թագաղըրութեան ժք. տարեգար ձի օրը: Կաշանաւոր օր. այդ փաստը բաւական է ապացուցանելու, որ նեխուած ցարիզը իր հսկեարքի վերջին վայր-

կեաններում է, որ նա՝ այդ ապուշը, այլ ևս ոյժ չունենա-
լով ձնշելու բանւորական շարժումը, իր այդ ձիւա-
զային վարմունքով վերջնականապէս իր անզօրութիւնն
ու անկարողութիւնն է ցոյց տալիս։ Եւ յիրաւի, որպիսի
ստորնութիւն, ամենակարող ցարը, գարերից ի վեր իր
կրնկի տակ միլիօնաւոր ժողովրդներին ճգփող այդ գա-
զանը, այսօր այն աստիճանի է հասել, որ բանւորական
շարժումները խեղդելու համար ինըը անզօր է գտնը-
ւում և թուրք ամբոխին է յանձնում այդ ստոր-
նացուցիչ դերը։ Թուրքերն ել, ի հարիէ, սիրով
ընդունեցին մեռնող ցարիզմի այդ խեղդիրը։

Այսին 14ին յանկարծ լուր տարածւեցաւ, որ հրապարակային ժողովը է նշոնակւած, որին անհամբերութեամբ սպասում էին բանւորները Ամենքը շոտպեցին ժողովատեղին, մտածելով որ հաւաքման ազատութիւնն էլ ձեռք բերին, բայց ի զարմանս ամենքի, յանկարծ յայտարարւեց, որ ժողովին կարող են մասնակցել թուրք բանւորները միայն, իսկ բոլոր օտարազգի բանւորներին մուտքը խստիւ արգելված է: Իսկոյն բոլորը զգացին մի տեսակ սարսուռ և իմացան որ ինչ որ մի մութ գործ է կատարում: Այդ օրը Բալախանի եկան բագւայ շրջանին որի շխան երը, այն է՝ մի բանի հարուստ թուրքերը. Հաջիկ, Հաջինսկի, Աշուրով, Սովոր Ալին, Բագրի Քաղաքացլուխ Մուխտարօվ, Ասադուլլակ, Մուսա Նագիև և գաւառական ղազին: Ահա սոքա են մեր նոր ցարիկները, և զրանք էին հրաւիրել այդ հապարակային ժողովը: Ժողովին ներկայ էր և ցար Նիկոլայի ներկայացուցիչը, Բալախանիի ոստիկանապետը 20 կօգակով: Կօգակները հսկում էին որ ժողովին օտարազգիներից չըգան, որովհետեւ նոր կառավարութեան միջիցիան դեռ չէր կազմւած: Հաւաքւած էին 2500-3000 թուրք բանւորները, հրաւիրած էին և շրջակայ թուրք գիւղերի տանուտէրներին և պատւառոր գիւղացիներին: Այստեղ աւելորդ չեմ համարում ասել, որ մեր ընկերներից մեկին յաջողւեցած պատեալ կերպով ներկայ լինել ժողովին: Այդ բանին օգնեցին մի քանի ծանօթ թուրքերը ժողովը բացեց Աշուրօվը: Նա դարձաւ թուրք բանւորներին, ուղղելով նրանց մի շարք սարսափելի հայհոյանքներ, ըսկամած իթ օղլու ից, քեզ օփագ օղլու իշմինչև ամենածայրայեղ հայհոյանքը: Այդ տգէտ բանւորները, առանց ձեն-ձպտուն հանելու, կուլ տւի այդ հայհոյանքները: Հայհոյանքից յետոյ դարձաւ թե նձեզ նման ախմախ չների պատճառով մեզ յանդի մանում են մեր թագաւորն ու սարդարը (նոր փախարքան), ասելով, որ այս ինչ է, դո՞ւք էլ սկսել բունթեր անել. իսկ ախմախի նման, առանց մեզ ասելու, խելքներդ տւել էք ախմախ հայերին և պիանից (հարբեցող) ոռւսներին, կարծէք թէ մենք մեռել ենք:” Ապա հարց տւեց թէ ինչո՞ւ չեն աշխատում. “Պարսկաստանից եկել էք աստեղ փող աշխատելու, թէ բունթեր անելու, և մեր գիւղացիներ

տունը քանդելու. եթէ չեք ցանկանում աշխատել գլ-
նացէք, կորէք ձեր քանդած իրանը՝ թուրք բան-
ուոները սարսափած ու վախեցած այդ հայ հոյանքնե-
րից և սպառնալիքից, միտօնայն ասում են. ոկաշխա-
տենք, ձեզ նման ազաները սազ լինեն ո՞վ է ձեր
խօսքը գետին ձգողը, միտյն թէ վախենում ենք ուս-
ներից և հայերից՝. Այդ հարցին պատասխանում է
Մուխտարովը. ո Դուրք ամենենին մի վախենաք. զնա-
ցէք աշխատելու. եթէ մի ուսւ կամ մի հայ գայ ձեզ
արգելելու՝ տւէք վզակովներին և վոնդեցէք՝. Յե-
տոյ Մուխտարովի ծառայողներից մէկը, Զէնտրովը լս-
կըսեց թւել թուրք բանւորների պահանջները, որոնց
մէջ ոչ մի տնտեսական ու քաղաքական պահանջ չը-
կար. 1) Բալախանիում Շինել շիայ և Սունի աղանդին
պատկանողների համար երկու մլիկիթ. 2) շինել բա-
ղանիսներ թուրք բանւորների համար. 3) տեղական
հիւանդանոցում պահէել թուրք բժիշկ. 4) թուրքերին
յատկացնել առանձին գետին գերեզմանատան համար.
5) պահէել թուրք մօլաներ, որ բանւորների հոգևոր
պէտքերը հոգալուց յետոյ, բանւորներին գրել կար-
դալ սովորեցնեն: 6) Կաւեմահանքատէրերը պարտաւոր
են պահէել թուրք գործակատարներ: Ապա թուրք լա-
զին բանւորներին յորդորեց, որ խելօք լինեն, մեծե-
րին հնագանդեն, եթէ պահանջներ ունեն՝ կարող են
պահանջել, առանց գործը դադարեցնելու, և վելջում
աւելացրեց որ ինքը կը դիմէ նահանգապետին, որ
թուրք բանւորների օրինական պահանջներին կարծ ժա-
մանակամիջոցում գոհացում տրւի:

Ամբիոն է բարձրանում ինտէլիկէնտ Հաջինս-
կին, Բագւայ քաղաքաբային ձայնաւոր: Ոէ՛յ, համշարի-
ներ, ինչ էք ուզում, ինչո՞ւ բուեթեր էք առում,
չէք յիշում որ մի քանի տարի առաջ ստանում էիք
12-15 ոռոբլի: իսկ այժմ 20-25 էք ստանում. Էլ
ինչ էք ուզում, մեզ չետ խօ՞մ եղբայրանալու չէք-
այ, ասում եմ ձեզ, եթէ վաղանից չէք գնալ դոր-
ծի, իմացած լինէք, որ բոլորիդ էլ ծեծելով պիտի
մանենք Բագւայ շրջանից[“]:

Այս օրը Մայիս 15ին եռ կառավարութեան միջիան կազմւած թուրքերից, սպառագիւնած հրացաններով ու ատրճանակներով, բաժանւած մի քանի խմբերի, իրաքանչիւր խումբը 30-50 հոգուց բաղկացած, 5-10 կօղակների աջակցութեամբ շրջում էին բոլոր նաւթահանքերը և ստիպում էին որ երկու ժամայ ընթացքում աշխատանքը վերսկսեն, հակառակ դեպքում բանները բուրդ կը լինի: Բոլոր թուրքերը, տեսնելով որ ամենաչնչին ընդդիմութեւնը կարող է նոր կոտորած առաջացնել, աշխատանքը վերսկսեցին. իսկ 15ին կիւրակի լինելով՝ արհեստանոցներում աշխատանքը վերսկսեց 16ին:

Ահա թէ ցարը ի՞նչպէս ձնշեց բանւորական շարժումը բանւորների ձեռքով. իսկ թուրք ինտէլիգէնցիան, եթէ միայն ինտէլիգէնտ անունը կարելի է տալ

այդպիսիներին, ցարի ձեռքին խաղալիկ դարձած՝ թուրք ժողովրդին արջի ծառայութիւն է անում:

Մ. ՄԱՆԻԿԵԱՆ

Յ. Գ. Այժմ կովկասի զանազան հայաբնակ կէտերում հայերի կոտորածներ է տեղի ունենում թուրքերի ձեռքով, այդ բանը ակներև կերպով առաջ է տանում կառավարութիւնը: Հին նախիջևանում և շրջակայ 20 գիւղերում տեղի են ունեցել Մայիս 9—17 սորսափելի բարբարոսութիւններ, հըրդեհւել են գիւղեր, կողոպտել են եկեղեցիներ. բացի այդ, բոնի կերպով ստիպել են հայերին մի քանի տեղ մահմեդականութիւն ընդունել: Այժմ խլոտում կայ գողթանի շրջանում. Մայիս 23—28ին նոյնանըման բարբարոսութիւններ են տեղի ունենում երեանում և շրջականերում: Օրէցօր կոտորածը սպառում է բնագւում, գանձակում, ջուշեում, ջանգեազուրում և ուրիշ շատ տեղերում: Այսօր լուր հասաւ, իբր թէ Շամախում կոտորածը սկսւած է: Իսկ նոր փոխարքան ձեռքերը ծալած նստած է առանց մի կտրուկ միջոց ձեռք առնելու:

Ղթէ արտաքին միջամտութիւն չը լինի, մեծ արիւնչեղութիւններ պիտի լինեն: Յեղափոխական մարմինները շշմած են այս անտակնկալներից և չը գիտեն ինչ անեն. մեծ քանակութեամբ զէնք չկայ. իսկ թուրքերին կառավարութիւնն է բաժանում: Ամեն օր խուզարկում են հայերին և զէնքերն առնում:

Մ. Մ.

ԹԻՖԼԻՍ 2 Յունիս, 1905

Այբողջ կովկասը նորից ալեկոծութեան մէջ է, երեանեան և Ալեքսանդրովօլի գաւառներից սարսափելի տեղեկութիւններ են ստացում. ամեն տեղ ըսպանութիւն, թալան, հրդէն, սով է տիրում, և նայեցէք թէ ինչ են անում մեր փայտէգլուխ բուրժուաները: Դրանցից մի խուժը ընտրել ընտրել երէկ գնացին Վօրօնցով՝ Դաշկովին ներկայանալու: Ինչ էք կարծում, ինչի համար էին գրանք գնացել: Երկրի համար տպահովութիւն խաղաղութիւն պահանջելու: Չոսիազանց սիալում էք: Այդ պարոնները գնացել էին փոխարքայից խն զ ր ե լ ո ւ, որ . . . ե կ ե լ ե ց ա կ ա ն կ ա լ ւ ա ն ե ր ը վ ե ր ա գ ա ր ձ ւ ի ն. Ինչ, զարմանում էք. զարմանում էք որ այսպիսի մի ժամանակ, երբ ամբողջ ջրաղացը ջուրը բշել տարել է, մեր խելօքները ջրաղացքի չափակութիւնն են փնտուում: Այս ողորմելիները գեռ չեն կարողանում հասկանալ, որ վաղուց արդէն անցել են միապետութիւնից շնորք խնդրելու օրերը, որ այդ միապետութիւնը հոգեվարքի մէջ է արդէն և որ նրա շունչը աւանդելուց յետոյ, այլ ևս այսպիսի նոր կարգեր պիտի բերեն ամբողջ երկրում, որ ո՛չ միայն եկեղեցական կալւածները, այլ

և շատ ու շատ ժողովուրդից խլւած բաներ ինքնաբերաբար կը վերադարձեն: Այսպիսի մի ժամանակ, երբ կառավարութիւնը բոլորովին կորցրել է իր ոյժն ու նշանակութիւնը, երբ ամեն բան անւում ու կատարում է հակառակ կառավարութեան թոյլաւութեան ու արգելըների, ասում ենք, այսպիսի մի ժամանակ կավարութիւնից բան խնդրելը, և այն էլ եկեղեցական կալւածների վերադարձումը խնդրելը աւելի բան ապշտութիւն է: Եւ այսպիսի ապաշութիւն կարող են մի միոյն հայ բուրժուաները անել: :

ՔՐԴՈՒ, 10 Մայիս, 1905

ԲՈՂՈՅԻ

Արդէն պարզ ճշմարտութիւն է, որ ցարիզմը գրանըւում է իր անկան նախօրեակում. նոյնչափ և պարզ է, որ այդ անկումը առաջացրեց Ռուսաստանի պրոլետարիատը: Այժմ Ռուսաստանի փոքրի շատէ յալտնի քաղաքներում ու տեղատեղ զիւղերում յեղափոխական շարժումը աշազին ծաւալ է ստացել: օր չէ անցնում, որ հեռագիրը լուրեր չը հաղորդէ զանազան տեղերից նոր ընդհարումների և ցոյցերի մասին. իսկ զործադուները դարձել են ցրօնիկական: Ամեն տեղ ժողովներ է, որ զումարտում են, ծրագիրներ ու պահանջներ է որ մշակում են: Մինխտրական կօժիտէան էլ առաջւան նման անգործ չէ. զիշեր ու ցարեկ ժողովներ է անում. Նիկոլացարի կը զլուիը անցնութիւնից օւուել է, որովհետեւ օրական մի ցանի տասնեակ բէսկրիպտներ և մանիֆլուսներ է ստորադրում. . . Բայց Ռուսաստանի ժողովուրդը ապերախտ է, չի բաւականանում փշրանցներով. նամիշտ շտա է պահանջում . . . մանաւանդ այդ աներես բանւորները . . . գիտես, այլ բոլորի պատճառը անիծեալ հրեաներն ու հայերն են, ասում է ցարը . . . Մամաւին էլ կարծեութէ սիժմ աւելի ազատ է թոթովում: Անգործ չեն և մեր ազգալին լիբէրաները. նոցակ յանուն ազգի զիշեր ցերեկ աշխատում են, ամեն տեղ ներկալանում են որպէս հայ ազգի ներկայացուցիչներ . . . առանց ձայնի . . . ստորագրել են տալիս զանազան խընդրագրեր առանց հարցնելու ստորագրողի կարծիքը. Ալստորագրի պրժաւ զնաց, խօս մենց ազգի թշնամին շենց՝ ներկայանում են ամեն մի զասակարգի առանձին առանձին և սսում են, որ իրենց պաշտպան են նոյն այդ զասակարգի շահերին, մշակում են բազմազոյն, բազմանկին ծրագիրներ ու պահանջներ, ի հարկէ մէկը միւսին հակասող են, միայն շատ զգուշութեամբ որ այդ պահանջներում չը շոշափի են ձայրայեղ քաղաքական ու տնտեսական խնդրեներ, մանաւանդ քաղաքական (նոցացաղացական զործը ուրիշ անդ է. Ռուսաստանում զըրութիւնը այնքան էլ վատ չէ. կարելի է տանել: Է՛հ, եկեղեցական կարուծներն և ուսումնարաններն են. այդ էլ շուտով կը վերադանեն) այդ բոլորը անում

է յանուն հայ ազգի, յանուն ժողովրդի առանց այդ ժողովրդից հարցնելու, թէ ինչ է ցանկանում կամ ինչ պահանջներ ունի . . . Մեր այդ ազգային տիրացուները մի շատ կարևոր բան մասնում են, ինչպէս միշտ էլ յուացած են եղել այն, որ ազգային ժողովուրդ ասել չէ նշանակում մի բանի տաւոնեակ ինժիներներ, առանց հօնորաբի հիւանդին ընդունող բժիշկներ, մի բանի իրենց ինտելիգէնտ համարադ պարոններ, այլ ընդհակառակը այդ դասակարգը եղել է և է բուն ժողովուրդ կազմող դասակարգի թշնամի: Ժողովարդը կազմողը մենց ենց, բանուրներու ու զիւղացիներու, որոնց զուք միշտ էլ յուացած էց եղել և միշտ էլ շահադործել էր յանուն ազգի և առանց զիտակցութիւն մտցնելու բանուրի ու զիւղացու մէջ: Դուք միշտ շարունակ օրօր էց կարգացել բանուրներիս ու զիւղացիներիս հայ ֆէղայու սրխարագործութիւնները ֆանտասիկ զոյներով նկարագրելով, ոգևորել և խարւած վիճակում թողել: Դուք մեզնից հաւաքւած կօպէկներով ազգային թշնամութիւն էց սերմանել: Դուք աշխատել էր, յանուն ազգի, ջլատել բանուրների ոյժը, խանկարելով զործազուներ ու բանուրների միութիւնը: Վերջապէս ձեզ ինժիներներիդ և պոռոտախօս ինտելիգէնտներիդ միջոցով է, որ հայ բուրժուան ճնշում ու ծծում է մեր արեան վաստակը, դուք մի կոյր զործից էր բուրժուայի ձեռքում ու զիմակաւորւած և վըտանգաւոր բարեկամ մեզ բանուրներիս: Դուք միշտ բամբասել էր և բամբասում էր բանուրներիս և զիւղացիներիս այն կուսակցութիւնների մասին, որոնց իսկապէս մեր բարեկամն են եղել և են. այդ ոճրագործութիւնը շարունակել էր տասնեակ տարի, զուք այժմ էլ ազգային ատելութիւն էր սերմանում բանուրներիս մէջ, (վերջապէս կովկասահայն էլ ձեր ցանած ազգային ատելութեան պտուղը ճաշակեց) ասելով, որ զուք հայ էր, սոցիալ-դէմօկրատներին մի հետեւ, անզիտակցարար դէպի ոռուութիւն էր զնում. ձեզ ոռուացնում են ազգի լեզուն մոռանում էր, զուք հայ չէր եալն, և դուք յանուն ազգի խօսում էր մի այնպիսի ժամանակի, երբ մեզ բանուրներիս վրայ (առանց ազգի խարութեան) զըրւած է պատմական մի մեծ դեր:

Ա՞նց բանուրներա ձեզ տրդէն ճանաչել ենց ոյազո փառաց անցաւորիկ և բողոքում ենց, որ դուք յանուն մարգկութեան ախօրւանից զագարած էր մեր բանուրի հաւատարմատարը լինելուց և այսուհետե շհամարձակէր բանուրի անունիդ խօսելու: Դուք զառան մորթով զալլեր էր եղել մտած բանուրն իս փարախը, այսուհեակ մեր բոլոր զիտակից ընկեր բանուրների ոռուր պարտականութիւնը պիտի լինի ձեզ նմաններին հալածել մեր շրջանից:

Աեցցէ Սօցիալ-դէմօկրատիա! Աեցցէ Հնչակեան Ա. Դ. Կ.-Թիւ!

ՀԱՅ ԲԱՆԻՈՐ

ԱՍՏՐԱԽԱՆ ՅՈ ՄԱՐԻԼ, 1905

Միապետութիւնը ցնցւել է: Նա տեսնում է, որ իր գարաւոր շղթան այլ ևս չի կտրողանում իսեղգել արթնացած միտքը. Նա չի կտրողանում աղատութեան և առաջադիմութեան ոգին Ճնշել: Ազատ միտքը, վիրաւորւած ինքնասիրութիւնը այնպէս չեն բարձրացրել իրանց գլուխը, որ ենթարկւեն Ճնշման և վախսենան միապետութիւնից:

Ճնշւած և վախկոտ ոգու խորքից յարութիւն առաւ առողջ հոգին և իրաւ ահեղ գոչը արեց:

Այդ գոչն է՝ ոկազի միապետութիւնը:

Խսկ միապետութիւնը: Նա տեսնում է և ըգուածմ է, որ իր օրերը հաշւած են և ինչ է անում. Ինչ պիտի անէ մեռնողը, ինչ պիտի անէ շունչ փշողը մահւան առաջ: Օրհասական ցնցումներ է անում միապետութիւնը ներկայումս: Նա տեսնում է, որ ամեն կողմից պահանջները սաստկանում են, ամեն կողմից զօրեղ կերպով բողոքներ են արտայատում միապետութեան գէմ: Այնքան պատերազմի գաշտով չետաբրբուում ներկայումս, որքան ներքին կեանքի փոթորկալից պահանջներով: Միապետութիւնն այդ տեսնում է և առաջ է մլում հազար անգամ իր գործադրած փտած օրօրները: Ոչ մի որոշ ծըրագիր, ոչ չի եղանակ, որով յագուրդ տրւէր ժողովադական պահանջներին, մենք չենք տեսնում: Այդպէս, եր նաև մի ժամանակ ֆրանսիայում, երբ միապետութեան վրայ գրոհ էր տալիս յեղափոխութիւնը:

Ի՞նչ կասէց, օրինակ, այդ տեսակ օյինների մասին, որ տեղի ունեցան վերջին մի քանի ամսւայ ընթացքում: Վախսենալով փետրւար 19ի (Ճորտերի աղատութեան տարեդարձի օրը) մի զօրեղ ցոյցից, նախընթաց օրը, այն է՝ փետրւար 18ին միապետութիւնը արձակում է մի մանիփէստ: Այդ մանիփէստով տալիս էր միջոց ազատ կերպով ժողովներ անելու և ընդհանուր կարիքների մասին ձայն բարձրացնելու: Եւ երբ ամեն կողմից, ամեն մի խուլ անկիւններից սկըսեցին պահանջել սահմանադրական ժողովի, ընտրողական իրաւունք, ձայնների ընդհանուրը, հաւատար, ուղղիղ և գաղտնի եղանակով:— միապետութիւնը շշմեց: Ինչպէս — միթէ իսկապէս հասունացել են մեր խուլ անկիւնները, որ բացարձակ պահանջում են կուռափարութիւնից այնպիսի ձեւեր, որից յետոյ միապետութիւնից քարի քարի վրայ չի մնում: Ո՞վ այդ կը սպասէր: Հետեւանքը: Մի քանի ամիս անցած, այն է՝ ապրիլի 14—15-ի թերթերում լոյս է տեսնում ներքին գործոց մինիստրի շըջաբերականը, որով իրեւթէ բացարձարում է փետրւարի 18ի մանիփէստի գործադրութեան եղանակը, իսկ իրօք կէտ առ կէտ նըրան հիմնովին ոչնչացնում: Այդ բացարձարութիւնից յետոյ ոչ ոք չի վատահանալ ժողովներու և ազատ խօսելու, քանի որ այդ իրաւունքը բարձրում է

և նոյն իսկ թոյլ չի տըրւում որոշումները լրագրութեան մէջ տպելու:

Ահա թէ ինչպէս է վերաբերում միապետութիւնը մեր կարիքներին:

Աակայն այդ կարգադրութիւնից յետոյ գալիս է Մայիսի մէկը: Դարձեալ մի ցաւ, գուցէ այդ օրը մի վըտանգ կայ, գուցէ յեղափոխութիւնը իր գուռիւր այդ օրը բարձրացնէ, այն ժամանակ ինչ անել. հակառակի նման էլ այդ տարւայ Մայիսի մէկը նոր տոմարով մեր Զատիկի օրերն էր գալիս, ինչ ասել: կուզէ երկիւղը կրկնապատկւեց: Պէտք էր գարձեալ մի օրօր և այդ էլ եկաւ:

Դա զատկական ո՞րամանն էր, որով կրօնական ազատութիւն էր շնորհւում Ռուսաստանում: Կրօնական ազատութիւն. ինչպէս: Մի քանիսները հակում ունեցան հաւատալու, որ այսուհետեւ կարող է ակամայ ուռւացածը իր ուզած կրօնին դիմել: Բայց ո՞ր խելքը գլխին մարդը հաւատաց այդ բանին: Օրինակը հեռու չէ: Որդայում՝ տեղական ուռւագաւանները (երեխ բոնի ուռւացածները) դիմել են պատօրին և կամք յայտնել լուտերականութիւնը ընդուներու: Պատօրը մերժել է, պատրւակ բերելով, որ նա պէտք է կանխաւ լաւ հաւատիանայ թէ արդեօք ճիշդ իրանց համոզունքով են դաւանափոխ լինում: Պարզ է որ պաստօրը թելալրւած է այդպէս վարւել: Իսկ այսկապէս վէճուստիկ թըշւառ թերթը այդ մասնիքստից յետոյ վայնասուն է բարձրացրել. նա մինչև անգամ լուրջ կերպով երկիւղ է կրում, որ մի գուցէ օտար տարրերը կլանեն օրթօդօքս պրաւուլաւեկեղեցուն: Էլ չեմ ասում, որ նոյն մասնիքստը մի խօսք չի ասում հրէական սահմանափակումների մասին: Մինչ գեռ այդ սահմանափակումները լուրջ կերպով կապւած են հրէական կրօնի հետ: Ահա թէ ինչ տեսակ սկզբանի ազատութիւն է տւած մեզ:

Եւ մեզանում ոչ ոք չէ զարմանում դրա վրա: Ամենքը գիտեն, որ միապետութեան ձեռքով տրւած օրէնքը, խոստումը անում է նրա համար, որ յետոյ գործադրելու ժամանակ առաջ բերեն զանազան արդելքներ և ի հարկէ միապետութեան վայել մութ ձեւերով: Այդպէս էին վարւում նաև մի քանի շաբաթ առաջ այն գէպեռմ, երբ փետր. 18ի մասնիքստի հիման վրայ զժգոհ տարրը ստորագրում էր որոշումներ: Այդպիսիներին ծածուկ կանչում էին կանցելեարիաները և խիստ յանդիմանում, իսկ եթէ աստիճանաւոր կամ ուսուցիչ է, նոյն իսկ տեղից, պաշտօնից զրկում:

Նոյնը կը լինի և այդ կրօնական ազատութեան օրէնքը: Եթէ որ շատ ո՞ի չարն գործադրեն՝ այդ հրամանի իմաստը այն ժամանակ իսօ' հեշտ է նրան ոչնչացնել:

Ոչ! այդ միջոցներն էլ չեն օգնիլ. դրանցով ևս չի աջողութիւն միապետութեան քնացնել զարժնած մտքերը: Մենք կարծում ենք ընդհակառակը, որ

այդ արհեստական քնացումները աւելի կը զարթեցնեն նոյն իսկ այն մտքերը, որոնք գեռ տատանւողների շարքին են պատկանում: դրանք կը հասկանան իմարուսիկ խոստումների իմաստը, վերջնականապէս կանցնեն ծայրայեղ յեղափոխակոնների բանակը — և միապետութիւնը խայտառակ կերպով կը ջախջախւի: Արքան միապետութիւնը հիմնական փոփոխութիւններ մտցնելը դանդաղեցնէ, այնքան աւելի իրան վնաս: Թարմ, ձկուն միտքը աւելի ուժեղ գրոհ կը տայ և վերջնականապէս իր նպատակին կը հասնէ: Եւ այդ միտքն այժմ իսկ չի հաւատում ո՞չ մի խոստմունքի և ո՞չ մի մատիքէստի: Նա գիտէ արանց արժէքը. նա շատ լաւ է հասկանում, որ այդ անում է ժամանակ իմելու նպատակով. սակայն ժամանակ խլելը երկարացնէ սուր է: Նաև՝ միջոց է տալիս ամրանալու հասարակական ուժերին: Իսկ այդ հասարակական ուժերը շատ բան կանցն և ամենից առաջ միապետութեան գուխը վերջնականապէս կը ջախջախնեն: Այդ իմաստը մտիւ է մեր մեջ: Հասարակական ուժերը վերջնականապէս կազմակերպւել են և Աստրախանում: Դրան ապացոյց, որ գաղտնի ժողովները, նաև բացարձակ բողսքները ուղղակի պահանջում են միապետութեան ոնկումը: Յետագայ նամակներով մենք փաստերով կը ներկայացնենք այդ: Այժմ թող շասեն որ, Աստրախանը հեռու է կենդանի կեանքից և եթէ նա մինչև օրա, չէ դուս եկել փողոց, ցոյցեր չէ կաղմել, սակայն իր մեջ շատ է խմուրել. Յեղափոխութեան դրօշը ոնի գրկած և աստրախանցին. նա երբէք զած չի դնել այդ կարմիր գրօշը իր ձեռքից, նա չի խաբւիլ օքորների խոստումներից, և աստրախանցի բանուրը կը հետեւէ Սօցիալ. գէմօկրատիային!

ԺԱՆԻՔ

ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

Որուսաստանի բազմաչարչար ժողովրդների գրութիւնը բարւոցելու նախօրեակի մէջ ենք գտնւում: Արդէն թերթիս տնցեալ համարում տեղեկալթին տուինը Մօսկվայաւում կայացած զէմստվաների համագուրի մասին: Այժմը երբ ամբողջ բաղացակիրթ աշխարհի ուշադրութիւնը կենտրոնացած է Շայրագոյն Արևելքում և երբ ամեն ոց անհամբեր և անդաշտին ուշադրութեամբ ըսպառում է, թէ ինչպէս կը վերջանայ նախագահ բուզկէտի նշանաւոր նախաձեռնութիւնը, Շայրագոյն Արևելքի զարհութելի սպանանոցին վերջ տալու նկատմամբ, Ռուսաստանի խորքում յայտարւում են նշանակալից գէպեր, որոնցից պէտք է կախուած լինի Ռուսաստանի բազմամիլիսն ժողովրդների բախտը: Ռուսաստանի բոլոր Զէմստվաները և բաղացակետութիւնները ներկայացնենք են ուղարկել, որոնց նպատակն է

ունկնդրութիւն խնդրել կայսրից՝ երկիրի անմիջական կարիք։ Ները և ցաւերը հաղորդելու համար ւ նրանց արդէն Ս. Պետերբուրգ են՝ եղել՝ իրենց մտադրութիւնը իրազործելու համար։ Եւ այսպիսի մի տագնապալից ու պատմական ժամանակաշրջանում, երբ ամրագլ բաղաբակիրթ աշխարհը. և առաւել Յարիզմի ճանկերում, հեծեծող բազմամիլիօն ժողովրդները, անհամբեր սպասում են, որ վերջապէս, խորտակուի ինքնակալութեան ժանր լուծը և նրա տեղը կանդնէ ժողովրդի իրաւոնքների յաղթական դրօւլ, Տրէպովները և նրանց արբանես կները դիբատածութեան անսահման իրաւոնքներ են վայելում . . . Ոստիկանութիւնն և կնուուր աւելի քան երթեց տիրում է ամեն տեղ։ Բայլիդինի որևէ փօրմներից՝ ողորմելի ծըրագիրը նոյն իսկ Նիկողայոս Այասերը ուրասիահուր է անսւմ։ Ինչ կը լինի դրամիթիւնը, եթէ Յարը զէմքութվոների և բաղաբակետութիւնների ներկս յացուցիչներին շընդունէ և նրանց պահանջները չկատարէ . . . : Յեղափոխութեան փրկարար բոցի բանկումը և խորտակումն Յարիզմի բատմելի տիրապետութեան, թէ Տրէպովների, կնուաի և բանտի ու կախազանի հրէշտառ յաղթանակը . . . : Ըստով կը սարզաի ամեն ինչ այժմ մենք մէջ ենք բերում խնդրազրի հարազատ պատճենը, որ պատրաստել են յիշեալ ներկայացուցիչներն Յարին ներկալացնելու համար։

Չերդ Կայսերական Մեծութիւն,

Ազգային ամենամեծ ձախորդութիւնների և Ռուսաստանի նոյն իսկ Չեր զահին սպառնացող վասնդի բօպէում, մենք վճռել ենք Չեր զիմել, մասնալով ամեն ատրքերութիւն և հակընդդիմութիւն, բայց միայն զրդուած այն բուն սիրուց, որ տածում ենք դէպի մեր հայրենից։

Ա հապե՞տ։ Չեր խորհրդատօնների մէկ ոճարզորդ անփութութեամբ և նրանց զեղծումների շնորհով՝ Ռուսաստանը նետւց մի ձախորդ պատերազմի մէջ։ Մեր զօրքը ըլ կարողացաւ յաղթել թշնամուն. մեր նաւատորմը ոչնչացաւ և որ աւելի սպառնալից է քան թէ արտաքին վտանգը — մի ներքին ատելութիւն է ծաւալում և վտանգ սպառնում։ Չեր բոլոր ժողովրդի հետ ներդաշնակ, ինքներդ անձամբ հառկանալով պրիկազի զզուելի և ձախող ուժիմի պակասութիւնը (Պետրոս Մեծի հեռացու սահմանուած հին ուժիմը և ներկայացուցիչը ցմահանոյի), Դուք որոշեցիք նրանց փոխել նտիպագեցիք զանազան միջոցներ բարենորոգում ների։ Սահայն այս նախագծերը խեղաթիրուեցան և ամեն չը յանդեցան իրենց իսկական կիրառութեան։ Անհատի, ընկերութիւնների և խօսքի ճնշումն և ամեն տեսակ զեղծումներ բազմապատկում և աւելանում են։

Փախանակ, բայ խոստան, կառավարչական կամացականութիւնները և օխրանան վերցնելու, ոստիկանութեան հեղինակութիւնը բարձրանում է ուժին կերպութեան համար և նա անսահման իրաւոնքներ է տանում. ու փակում

են ճանապարհը Չեր հպատակների առաջ, որպէս զի ծշմարտութեան ձայնը Չեր ականչը ըլ հասնէ։

Դուք որոշել եք ժողովրդի ներկայացուցիչներին գումարել միասին աշխատելու մի ուժիմ կազմելու համար և Չեր կամբը ցարդ մնացել է առանց իրազորութելու, չնայած ներկայում կատարուող դէպերի վտանտալից լինելու և սառտկութեան, մինոյն ժամանակ ժուրովը զրդուած է լուրեր առնելով, որոնց համեմատ Չերից խոստացուած ազգային ներկայացուցչութիւնը, որը պէտք է վերջացներ ոպրիկազնելիս ուժիմը, փոխարինուած է դառակարգերի խոհդակցութեամբ։

Ա հապե՞տ, քանի շատ ուշ չէ՝ Ռուսաստանը փրկելու և վերականգնելու ներքին կարգը և խաղաղութիւնը, հրահանգեցէ անյապաղ գումարել ժողովրդի ներկայացուցիչներին, ընտրուած այս նպատակով Չեր բոլոր հպատակների կողմից անխտիր։ Թող նրանց որոշեն, Չեր հետ միասին, երկրի ամենակենուական հարցը — խաղաղութեան թէ պատերազմի հարցը — Թող նրանց պատրաստեն պայմանները, կամ եթէ մերժեն այս վերջինը, այս պատերազմը ազգային կոռու վերածեն։ Թող ցոյց տան նրանց բոլոր ժողովրդներին մի Ռուսաստան, որ այլ ևս սպառակուուած չէ, որ նա ուժասպառ չէ լինում ներքին կոիների մէջ, բայց մի Ռուսաստան բժշկուած, հզօր իր վերածութեան մէջ և համախմբուած ազգային միակ խորհրդանշանի շուրջը։ Թող պատրաստեն նրանց, Չեր հետ ներդաշնակ, մի նար ուժիմ։

Ա հապե՞տ, Դուք բռնած եք Չեր ձեռքում Ռուսաստանի պատիւը և զօրութիւնը, ներքին խաղաղութիւնը, որից կախուած է իր արտաքին խաղաղութիւնը։ Չեր ձեռքում են զանուու Չեր երկիրը, Չեր գահը, Չեր նախնեց ժառանգութիւնը։

Ա յլ ևս մի վայրեան մի կորցնէք, Ա հապե՞տ, որովհետեւ այս զարհաւրելի ժամին, երբ ժողովրդու զանացած է, ահազին է Չեր պատասխանատութիւնը Աստուծոյ առաջ և Ռուսաստանի առաջ։

Ո սուսաստանի նոր Դիբատատօր՝ գալան Տրէպովի կողմից զանազան դժւարութիւններ յարուցելուց յետոյ, վերջապէս, Մօսկայի Զէմստվոնների ներկայացուցիչների ու քաղաքագլուխների կոնգրէսի պատգամաւորներին հընարաւոր եղան «Օգոստափառ» Նիկոլա Ախին ներկայանալու յունիւթեան։ Այս մասին չափողանց ուշագրաւ և չետաքրքիր տեղեկութիւններ է հաղորդում Մատինի Ս. Պետերբուրգի թղթակիցը, որին, իր ասելով, հնարաւոր է եղել մի կերպ ներկայ լինել այս պատմական ունկնդրութեան և իրեր ականատես եղածը հաղորդել։ Արքունիքում երկուսի բաժանեցին կարծիքները, մի մասը դէմ էր Կոնգրէսի պատգամաւորների ընդունելուն, միւսը համաձայն նոր դիբատատօրը լինելու համաձայն։ Ռուսաստանի նոր դիբատատօրը մինչև իսկ դնդումներ, որին կալանաւորեն բոլոր պատգամաւորներին, որովհետեւ օրինական պատգամաւոր

չեն ոչ որի, ուր թէ ընդունել նրանց: Կայսրը — երեխ այսքանը կարողացաւ ըմբռնել, — մտածեց, թէ աշղետալի հետևանքներ կունենայ Մօսկվայի կոնգրէսի պատգամաւորներին կալանա: որելը, ու ստի որոշեց բուլորին ել ընդունել անխտիր, անհատապէս: Այսուածմենայիւ, Բարօն Գրէդէրէքսը, արքունիքի մինստրը, առարկեց, թէ հակառակ իր բուռն ու բարի ցանկութեան, կայսեր մօտ, անկարող է առաջնորդել Պետրօկնվիչին, որ յայտնի է՝ իրքե յեղափոխական: Նրան պատասխանեցին, թէ Աւտորիայի կայսրը Անդրաշիին մինհստր ընդունեց, մինչդեռ նա դատապարտւած էր: Այս պատճառաբանութիւնը վերացրեց վերջին դժւարութիւնը և պատգամաւորներն իրաւունք առներն առաջ առաջ: Գրէդէրիս նրանց սկզբում առաջնորդեց Ալէքսանդրայի պալատը, որի ընդունարաններից մէկի պատերը զարդարւած էին Վելչէլմ Աի, Բիսմարկի և Մոլտէի պատկերներով: Պատգամաւորներն այս գահին անենեցին սկզբանական սենեակա և այնտեղից է, որ ծըրագում ուղարկեցին իրենց վերոյիշեալ յայտնի ուղերձը կայսրին: Այդ վայրկեանին պատգամաւորներն ըլդգում էին, որ այլ ևս անհատներ չեն, այլ ներկայանում են իրքե մի համայնական մարմին անդամներ, որը կայսրն իսկ մի քանի բոպէից յետոյ անձամբ յայտաբարեց:

„Կերմանական սենեակից“ պատգամաւորներն առաջնորդւեցան մի այլ դահլիճ: Ըուս կ յանկարծ նկատեցին, որ յեղափոխական Պետրուկենի սպիտակ ձեռնոցներ չուներ: Գնդապետ Պուտիհատինը, թիկնապահ գնդի պետը, հանեց իր ձեռնոցները և ածապարանը մեկնեց յեղափոխականին: Կայսրը երեւաց: Նա սկզբում խորապէս վախեցած թւեցաւ: Նա ոչ մի խօսք չարտասանեց և սպասեց իշխան Տրուբէցին, Մօսկվայի համալսարանի պրեֆէսօր, որ խօսիւնաց խօսեց շատ աներկիւղ և բնական, և իր ասած ձշմարտութիւնների խստութիւնը վիրձում էր մեղացընել միջանկեալ սիրալիք շարժումներով: Ահա նրա ձառը: —

Ա Ե Հ Ա Պ Ե Մ,

Մենք անչափ երախտապարտ ենք, որ չնայած մեր գէմ արւած զօպարտութիւններին՝ այնուամենայնիւ Դուք բարեհաճեցիք ընդունել մեզ, զրանով ցոյց տալով, որ վստահութիւն ունիք մեր վրայ մի զբարախտութեան վայրկեանին, որին բոլորս հաղորդակից ենք: Մենք բոլորս պարզապէս կարգի և խաղաղութեան մարդիկ ենք, որ եկել ենք ձեզ ներկայացընելու երկրի վիճակը: Մեր գիւղացիք հաւատում էին Ռուսաստանի հաստութեան և մեր պարտութիւնները նրանց թւացին անըմբանելի: Պարզում են, սովորյան, այդ պարտութիւնները ժողովուրդը և ցարը խարը խարը առաջ առաջ սիրուց գէպի հայրենիքը, գիմելով ուղղակի ինձ: Ես ախուր էի և աւելի տիրեցի հոգուս բոլոր խոր-

արտասանւած է և ժողովուրդը յուղւած: Մի սպառնագին ատելութիւն է յայտարարում գէպի կալածատէրերը, գէպի չի նօվնի կն երը (պետական պաշտօնեալ), գէպի սամենաբարձր հշխանաւորները: Զեր խորհրդատունները բացի այս ատելութիւնը բորբոքելուց ուրիշ ոչինչ չեն արել: Այս դրութիւնից դուրս գալու համար, մի միջոց կար, որ շատ լաւ որոշեցիք Դուք ինքներդ բայց չգործադրեցիք: այս՝ Զեր նախագծերի՝ ոչ զործադրութիւնը աւելի բազմապատկեց ընդհանուր գժգոհութիւնը գէպի Զեր խորհրդատունները և բացի գաւաճանութեան հաւատալը զօրեղացնելուց ոչինչ չարեց: Զանազան դասակարգերից ներկայացների մի ժողով, այնպէս՝ ինչպէս նախագծւած է բուլիկինի յանձնախմբի կողմից, անընդունելի է, վասն զի Դուք աղնականների, վաճառականների և գիւղացոց ցարը չէք, այլ Դուք ցար էք ամբողջ Ռուսաստանի, և ներկայացուցչութիւնը պէտք է ընդգրէկ համայն ժողովուրդը, առանց բացառութեան, այլապէս ամեն մի բաժանում հակառակութիւն և պառակտում կը ծագեցնի: Խօսքն այստեղ զգեստը նորոգելու մասին չէ, այլ նորը կարելու: Զեր և Զեր ժողովուրդի միջև ոչ մի միջնորդ գոյութիւն չը պէտք է ունենայ:

Այս ամբողջ ճառի ընթացքում կայսրը ոչ մի շարժում չարեց, ցոյց տալու իր հաճութիւնը կամ տհաճութիւնը: Ապա արտասանեց Գէդօրովը, Պետերբուրգի քաղաքագլուխը, իր հետևեալ ճառը, որի բնագիրը չէ հրատարակւած տակաւին:

»Ինչ որ էլ լինի Զերդ Մեծութեան որոշումն խաղաղութեան նկատմամբ, կը գայ մի օր, երբ պատերազմը կը դադուրէ. այն ժամանակ հարկաւոր կը լինի բժշկել Փինանսական և առ տեսական վէրբերը:«

Մենք նախատեսում ենք, որ մեր ը իւ գ ժ է նայդ նպատակով հարկ կը լինի աւելացնել մինչեւ 300 կամ 400 միլիոն ռուբլի տարեկան: Որպէս զի հոգացւեն այս ծախքերը, հարկ կը լինի յառաջսդիմութեան և քաղաքակրթութեան մի ահապին աշխատանք ձեռնարկել: Այդ կարեի կը լինի միայն այն գէպօւմ, երբ կեանքի կանչւեն ինչ որ պարունակում է իր մէջ Զեր ժողովուրդը տաղանդաւոր մարդիկ և երբ որ հասարակութիւնը անկախութեան ամենամեծ գումար ձեռք բերէ: Կայսրութեան բոլոր քաղաքները միանում են, այս յօյսով, Զէյսվաների ներկայացներին ձայնին, որնց մտածման թարգման հանդիսացաւ իշ: Տրուբեցիօնին:«

Մի քանի վայրկեան լոելուց և յօնքերը թօթափելուց յետոյ, կայսրը այսպէս պատասխանեց: —

»Եշ երջանիկ եմ ձեզ լսելուս համար. ամենին չեմ կասկածում, պարուներ, որ մզւած չէք բուռն սիրուց գէպի հայրենիքը, գիմելով ուղղակի ինձ: Ես ախուր էի և աւելի տիրեցի հոգուս բոլոր խոր-

քից, որպէս Դուք և իմ բոլոր ժողովուրդը, այն ձաւորդաւթիւնների պատճառով, որ առօնեց պատերազմը Ռուսաստանին և այն ամենը, որ դեռ կարելի է նախատեսել, որպէս նաև բոլոր մեր ներքին խառնակութիւնները:

Փարատեցէք Զեր կասկածները. ոհիմ կայսերական կամքը ժողովրդի ներկա ացուցիչ ներդումարելու և նկատմամբ անյօդող գողովից է, և ժողովրդից ընտրածների մասնակցութելու պետական աշխատանքներին՝ կանոնաւորապէս կը կատարէի. ես ուշը եմ դարձնում ամեն օր և նւիրում եմ ինձ այս գործին: Դուք կարող եք յայտնել այս ձեր բոլոր մերձաւորներին, որպէս գիւղերում, նոյնպէս և քաղաքներում բնակուղներին: Ես համոզւած եմ, որ Ռուսաստանը դուրս կը գայ իւր փորձանքներից՝ նորոգւած և կազդուրած, որ կը վերականգնելի ժողովրդի և ցարի միջև եղած կապը, ինչպէս որ էր երբեմն, հաղորդակցութիւն իմ և ուստերկի մարդոց միջև, միութիւն և հաջորդակցութիւն, որոնք պարտաւոր են ծառայել իրեն. Հիմք իրերի, համապատասխան լինելով ուստի ինքնատիպ սկզբունքներին: Ես հաւատում եմ ձեր անկեղծ ցանկութեան ինձ օգնելու այս աշխատանքի մէջ։

Վերջացնելով իր ճառը, նա զուցատրեց ամեն մի պատգամաւորի հետ առանձին առանձին սիրալիր կերպով: Նա մինչեւ իսկ մօտեցաւ անւանի յեղափոխական Պետրոսի կեզիչն և հարցրեց թէ արգեօք նա աղնականութեան ներկայացուցիչ է: Իմանալով թէ չէ, յոյս է յայտնում ցարը, որ մի օր այդ էլ կը լինի: Հրաժեշտ տալուց յետոյ՝ պատգամաւորները դուրս են գալիս գոհ սրով: Սակայն մեծ եղաւ նրանց զարմանքը, երբ կայսեր ձառի պաշտօնական բնագրի մէջ շգտան միակ կորեւոր խօսքերը, այսինքն ոիմ կայսերական կամքը ժողովրդի ներկայացուցիչներ գումարելու նկատմամբ անյօդողդ է, փոխարինւած են ոլոկ իմ կայսերական կամքը անյօդողդ է՝ խօսքերով: Խոկոյն յետ ուղարկեցին, ասելով, որ չեն ընդունիլ այլ կսպասեն իսկականին, որ լսել են բոլորը իրենց հարազատ ականջներով:

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԳՅՈՒԹՈՍ ՄԵԴՐԵՍՈՒԵՑ

(ԳԵՂԱՄ, ՅԱԿՈԲ ԱՂԱ)

1867—1905

1895-96 քաղաքը կը մնայ Գալուստ երկու ընկերներով՝ որոնցմէ մին կը ձերբակալուի առանձին իր տան մէջ. աղնիւ նկատումով, զէնքի շգիմելով:

Ամուն հիւսիսեան Նաղարէթէ բոնի զրամ առնելու ամբաստանութիւնով փախստական 5 Գարահիսարցի երիտասարդներ ալ միացած՝ նոր հրոսախումբ մը կը կազմակերպուի գարձեալ՝ Գալուստի խմբավետութեանը տակի: Այս նոր խումբը, խմբավետին առաջնորդութեամբ քաղաքէն գուրս ելած ժամանակ կոիւի կը բռնուի բէժիի գետերուն հետ և հարկէն ստիպեալ, իր ճամբէն շեղելով՝ մօտակայ արուարձան մը կ'ապաստանի: (*) Գալուստ պահ մը կը խորհի իր խումբով մօտակայ քարը քաշուիլ և զիւցազնաբար կռուել ստակայն, նկատի ունենալով այն կոտորածի մեծ վըտանգը որ 95 հոկ. 15էն սկսեալ միշտ կըսպառնար քաղաքին, իրենց պատերազմելու պարագային, կը հրաժարեցնեն զինքը հերոսավայել այդ զիւցազնութենէն և գալուստ, իր ընկերներուն հետ կ'որոշէ մտնել նախատէս պատրաստուած թաքըստոցը: Յեղափոխական կեանքը ապրողներ և մասնաւանդ հրոսակային ազատ կենցաղին ու անկէ անբաժան կոիւներուն վրայ գաղափար ունեցողներ միայն կրնան երեակայել և գնահատել թէ ինչ մեծ անձնութիւն էր այս զոհութիւնը, որ կ'ըլլու էր քաղաքին խնայելու համար: Այս քայլը որչափ ծանր էր Գալուստ եղանակով պէս գիտակից ու արի հերոսի մը համար: Գժբաղդաբար մատնութեամբ մը, խումբը հոդ կը ձերբակալուի և բոլոր տղաքը մէկ կը բանտարկուին:

Հարցաքնութեան ատեն, յեղափոխականավայել կերպով տղայոց բերանէն բան մը աւելի չքաշելով, կառավարութիւնը կատած բոլորովին՝ կ'սկսի տանձնաներու գործադրութեան: Չարչարանքին ու ծեծին ամենէն անտանելիներն ու անհանդուրժելիները կը փորձուին Գալուստի վրայ մանաւանդ: Բայց ինչ օգուտ, կը տանի սիրով և յանդուգն պաշտարինութիւնով պաշտօնեաներուն կըսէ.

— Եսիւն դազէպէ կէլիհօրսընըղ, հերէս բէնտի վաթանընա Փէտաքերանէ սուրէթաէ խըտմէթ իթմէկէ պօրձլու տըր: (Ինչո՞ւ կը բարկանաբ: Ամէն մարդ իր հայրենիքին անձնութիւնաբար ծառայելու պարտական է: Գալուստի սա ընթացքին մէջ ալ չցոլանու իր աննկուն յեղ. ոգին ու գիտակից պարտականութիւն ճանչցողի մը զօրեղ նկարագիրը: Այս տանձնքներուն վրայ բանտին մէջ ծանր կերպով կը հիւանդանայ և առանց խոստավանութեան զիջանելու բանտի պահապաններէն մէկէն թոյն կ'ուզէ՝ կեանընի վերջ տալու և այսպէսով գաղրեցնելու: Համար այս թշուառութիւնները Պահապանը սակայն, աղնիւ մարդ մը, ո՞չ միայն բանտ սրկեալին փափագին գոհացում չիտար այլ նաև՝ մարդասիրական ամենաբարձր աղ-

(*) Կառավարութեան խումբին տեղը կը մատնուի 96 սեպ. 24ին ու անմիջապէս իրենց բնակած տունը կը պաշտուի:

նուռութիւնով մը կը խնամէ զի՞նքը և մահուանէ կազմատէ։ Քանի մը շտբաթ վերջ կապուած, ընկերոջ մը հետ ճամբայ կը հանուի Սըվազ զրկուելու համար՝ ճամբան զերենք տանող պաշտօնեայ մելադըմը, Գալուստը չափազանց ծեծի և զանազան տանջանքներու ենթարկելէ յետոյ, երբ կ'ուզէ հետի ընկերն ալ չարչարելսա, անոր Փիզիքապէս այդ չարչարանքներուն զիմանալու կարող ըըլլուն համար պաշտօնեային այսպէս կ'ըսէ։

— Էֆէնտի. օ տայանամազ օնա վէրէճէին էշկէնձէյի ձէզայի պանս վէր (էֆէնտի ան չգիմանար: Անոր տալիք չարչարանքդ ինծի տուր)

Ինչ վեմ ընկերսիրութեան ոգի և անձնուիրութեան ըմբռնում:

Սըվազի մէջ ալ ի ֆատէ առնելու ապօրինի միջցները, ծեծ և տանջանք կը դիմաւորեն զի՞նքը: Թայց միշտ, յեղափոխական գաղափարին գիտակից ուժովը զօրացած, կը տոկայ ամեն ատոնց և վերջապէս ի բացակայութեան մահուան գատապարտուած այս հերոսը՝ 101 տարուան վճիռ կ'ընդունի որ ձերբակալուելն 109 օր վերջ ներման արժանանալով 1897 ին՝ ծնունդին, եր գիւղը, Գարապօղազ կ'աքսորուի:

Այդ թուականէն ասդին, կառավարական ամենախիստ հսկողութիւններու և իր գիւղէն գուրսելելու արգելքին տակ իսկ, մինչև 1902 Սըվազի և շրջականներուն մէջ կազմակերպական գործերով կը բարձրի՝ նոյն եռանդով և յարատեռութիւնով։ Յեղ կեանքին ջերմապէս փարող այս հերոսը չկրնար այլ և իր ուշադրութեան առարկայ ընել նոյն իսկ իր ընտանիքն ու զաւակները, այլ մոոցած ամէն ընտանեկան ու աշխարհիկ կեանքի բոլոր քաղցրութիւններն ու վայելքները, միշտ նուիրուած կը մնայ հայազատութեան իտէալին, որուն ճամբռուն մէջ նահատակուեցաւ վերջապէս, անմահ անուն մը թողլով։ Ապա Յակոր աղա անուան տակ Խարբերդ կերթայ, դարձեալ յեղ գործով ուրկէ այլ ևս չկրնար գառնալ՝ միանգամընդ միշտ Գարահիսարի, Սըվազի և շրջականներու յեղ գործը զրկելով՝ յեղ գործառու, խորհու, քաջ և վարպետ գործողէ մը, որուն յիշատակին առջեւ այժմ ամէն ընկեր կը խոնարհի։ Հոս ալ դարձեալ, ինչ իսկ փափկանկատութիւններ չեն թողուր գժբալդաբար մանրամանօրէն պարզելու իր գործունէութեան երբեմի փուլերը, որոնց համառօտ ուրուագիծը միայն կրնայ համարուիլ այս հակիրճ կենսագրականը։ Յակոր աղա տարիի մը չափ Խորբերդ մնալով կը կազմակերպէ և իր յեղ գործունէութիւնը կը շարունակէ այս պէս հեռաւոր քաղաքներու մէջ ալ։

1903ին, երբ Յաբէթ ալ Խարբերդ կը հասնի, կը միանան այս հերոսները, յեղ կեանգով՝ միանգամ ընդմիշտ չը բաժնուելու համար կարծես . . . Կը բացուի Խարբերդի խնդիրին վարդութիւնը Այս երկու զոյգերը, փախստական կը դառ-

նան, ու Յաբէթի կենսագրականին վերջին մասին մէջ նկարագրուածին համաձայն՝ օտար քաղաքի մը, մասւանդ յեղափոխութեան անընդունակ տեղի մը մէջ նեղ օրերում անպաշտպան մնալով՝ Աշվան կուգան, անկէց կը դառնան վանք, ապա Խարբերդ և ապա Սորսոր՝ որ կը ձերբակալուին վերջապէս երկուսը մէկ Յունիս 1ին հերոսի զիմազրութենէ մը վերջ, տեղացի հայերու յայտնի մատնութիւնով։

Բանտին մէջ ալ, անբաժանօրէն միւնոյն սև օրերը կ'անցնին Յաբէթի հետ, տարապայման տանձանքի, նեղութեան ու թշուառութեան գժբաղի օրերը։

Խարբերդի գատարանը մահուան վճիռ կ'արձակէ Յակոր աղայի համար ալ, Յաբէթի հետ, ու այդ վճռով մէկ ու կէս տարիի շափ բանտային մարտիրոսութեան գառն պտուղը սիրով ու հաճոյքով ճաշակելէ վերջ, դարձեալ միասին, իրենց բեղուն և օգտաշատ կեանքին վերջակէտը կը դնեն՝ մեծամարդապանին հլու պաշտօնեայ սուսերամերկ դահիճներու անգթութեան առջև։

Ապագայ մեծ ռազմիկի մը և քաջ խմբապետի մը բոլոր առաւելակշիռ յատկութիւններովն օժտուած, Գալուստ կրկնապէս ողբալի կը դառայ բոլոր Հայ. Յեղ. գործին մէջ՝ և անմահ։ Իր ընկերները չպիտի կրնան մոռնալ երբէք իր վէս քալուածը որուն մէջ անյողգողդ նկարագիր մը կար, հուժկու կազմը՝ որուն ներբեւ ահագին սիրտ մը կար թագնուած, վեհանձն նայուածը՝ որ իր հսդիրին խորհրդանշանին գրօշմն ունէր և վերջապէս իր որձը ու վեմ նկարագիրը՝ որ տիպար յեղափոխականի մը հարազատ շաւիդը կը մատնանշէր։

Այսա՛փ մեծ էր Գալուստի տպաւորած ահն սալսավիր Զարայի ու ըրջականներու թուրը ժողովուրդին վայայ՝ որ մասնաւոր սոսկումով մը իրարու կը փսփսային թուրբերը ատեն մը, երբ գիւղը քաշուած էր, կառավարութեան հսկողութեան տակ։

— Պիր քերրէ Ավետին օղու ճօշուպտա թիւ ֆէնկի էլէ ալ ըրսա, պիզի հէփիմիզի մաֆ էտէր (մէ մը որ Աւետին տղան հրացանը ձեռք առնելու համայքն ունենայ՝ մեղ ամենս կը լմնցնէ)։

38 տարեկան՝ կը մեկնի Յակոր աղա աշխարհէս, բայց իր երեսունը ութ տարիներու կեանքը այնչափ շատ օրինակելի նկարագիր մը երեսէ, որ մարդ առանց հիացումի չկրնար խորհիլ իր խոհեմ ուղղութեան, ինելայի մտածողութեան յանդուգն քաջութեան և անձնազոհ յեղափոխականութեան վրայ։

Տակաւին չբռնուած Խարբերդէն վերջին նամակի մը մէջ կը գրէր։

— Ուս տէսթիսի սու եօլլնտա գըրըլոր (ջուրին սուփորը ջուրին ճամբան կը կոտրի)։

Յեղ. կեանքին զոհաբերութիւններուն զիտակցութեան ձայնն էր ասիկա, որ կը հացնէր մեղ, կարծես մեղմելու համար մեր մորմոքումը, զոր ունե-

ցանք իրենց փախուստի և ձերբակալման տիրառիթ պարագաներուն և վերջուպէս մահուան սարսող մասնաժամութիւններուն հանդէպ:

Պաշտանը անունիդ և հիացումմեծ գործիչիդ:

1-14 Մարտ 1905

Շ. Գարահիսար

ԹԻՒՐ ՖԻՈՅ ԸՆԻՐ ՁԵ

ԵԵՄԵՆԻ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ

Քաւուկան ժամանակ է ինչ որ արաբները եմնում ապստամբութեան դրօշ են բարձրացրել Արդիւ Համիդի անարդ լուծի դէմ: Ապստամբներն արդէն մեծ յաջողութիւն են ունեցել և տաճիկ տեղական զօրքերին քանից կորիգութիւն ջախջախել: Դըրութիւնն այնքան լուրջ է, որ հաւանական է, թէ Սուլթանը խալիֆայութիւնից վերջնականապէս զրկի ի, բանի որ, որպէս ստորև կը տեսնեմ, մահմեդականների ահագին մասը ընդունել է Շէյխ Մահմուտի կոչը: Երօպական թերթերին հեռագում են, թէ շուտով մինիստրական փոփոխութիւն կը լինի Ելլեզ քէօշկում: Նոյն իսկ մեծ հաւանականութիւն ունի գերիդ փաշայի, Մեծ Եպարքոսի, պաշտօնանկութիւնը: Թիւրք պետութեան նշանաւոր վալիները հետզիետէ մայրաքաղաք են գալիս: Այսպէս, Բէյրութի Խալիլ փաշան, Դամասկոսի Նազըմ փաշան, Հալէպի Քիազմ բէյը, Էրզրումի Նազըմ փաշան, ևայլն, որոնց գուլը բաշատը ու նրանով, որ Սուլթանը յատկապէս հրաւիրել է Թիւրքիայի արտօքին քաղաքականութեան մասին խորհրդակցելու և իրերի նոր գրութիւնը ուսումնասիրելու համար, առիթ ունենալով Ուուսաստանի խայտառակ պարտութիւնը՝ Ծայրագոյն Արևելքում: Այժմ թուրքերը եագոնական փառաւոր յաղթութիւններից յետոյ առանձին խիզախութիւն են ուղում ցոյց տալ եւրօպական միջնամութեան դէմ, իրենց գործերում: . . Երեսում է, թէ Սուլթանն զգացել է իր ժողովի պահանջները և փոփոխութիւն է կամենում մտցնել իր քաղաքականութեան մէջ: Առում են թէ մօտիկ անցեալում, զանազան տարածայնութիւններից յետոյ, Շէյխ-իւլ-իսլամ, մահմեդական կրօնի հոգեոր պետը, մի ամբողջ օր մեծ եպարքոսի պաշտօն է կատարել, բայց ֆէրիդ փաշան կրկին գրաւել է իր տեղը: Վերջերս կրկին անդամ խօսում են թէ Շէյխ իւլ-իսլամը մեծ եպարքոսի պաշտօն է կատարում: Եթէ ձիշդ լինեն այդ լուրերը, զրութիւնն չափազանց ծանր և լուրջ պիտի ընդունել, որովհետեւ Թիւրքիոյ պատմութեան մէջ եղակի է Շէյխ-իւլ-իսլամի մեծ

Օրւայ հրատապ խնդիրը Եէմէնի ապստամբութիւնն է, որ հանգիստ չէ տալիս թիւրք կառավարութեան:

Մէքքէյի շէրիֆը, Շէյխ Մահմուտ Եահեա, որ Մահմէդի հարազատ շառաւիլն է, իրեն խալիֆա է հրատարակել, որը մեծ իրարանցում է ձգել երլգըի աւազակախմբի և նրանց պետի մէջ: Շէյխ Մահմուդի կոչը ընդունել է միւսիւլման տարրի մեծամասնութիւնը: Սուլթանն այժմ անդադար զօրքեր է յղում Մէքքէյ, իր սբոնաբարւած իրաւունքերը զէնքի զօրութեամբ վերականգնելու և իր խալիֆայութիւնը յանկոյս Արաբիայի ևս անխախտ պահպանելու համար: Պարզ բան է, որ այսպիսի վիճակում Ալբանիոյ Մակեդոնիայի, եթէ կուղէք, Հայաստանի ոչընչին հարցերը մէկ կողմ են նետւել:

Արգիւլ Համբարձութիւնի շէրիֆին մի նամակ է ուղղել լի սրբակամական խորհուրդներով և Խըրատներով — ի հարկէ զուրանից վերցրած — որով հասկացնում է թէ ապստամբների հետ միանալը արգէն մեծ և ահաւոր ապստամբութիւն է հանդէպ իրենց սրբազան կրօնի, հետեւսբոր և իրեն՝ իրքեւ խալիֆայի:

Որպէս գիտեն լութերցողները, մահմեդականների ահագին մեծամասնութիւն կայ նաև Հնդկաստանում: Մեծ հաւանականութիւն կայ, որ այդտեղի մահմետականներն էլ ցանկանան խալիֆայութիւնը յանձնել Մէքքէյի Շէրիֆին, որ, ինչպէս ասացինք, Մահմէդի շառաւիդն է և որի ցիցից տաճիկ սուլթանները բունի կերպով յափշտակել են 1495 թւականից ի վեր:

Արժանահաւատ աղբիւրներից հաղորդում են, որ Շէյխ Մահմուտ Եահեան, Եէմէնի նւաճողը, Արաբիայում ամենուրեք համակրանք է վայելում թէ արաբների և թէ թիւրքերի մօտ, որոնք ապրում են Եէմէնում: Սանաա մտնելուն պէս՝ նա արձակել է բոլոր քաղաքական յանցաւուներին, որոնք տառապում էին անօրոշ ժամանակով Սանաաի զերաններում: Սայիդ Բէյը, նախակին տաճիկ պետական խորհրդական, քաղաքական և քաղաքակրթական իրաւագիտական պրօֆէսօր Ստամբուլի իրաւագիտական զպրոցում, համբական կառավարութեան զոհերի թւումն էր գտնըւում: Շէյխն անմիջապէս աղօտեց նրան իր կապանքներից և քաղաքական գործերի խորհրդատու կարգեց: Կարծում են, որ Սայիդ Բէյի խորհրդովն է որ Մէքքէյի Շէրիֆը հաւատացեալների խալիֆա է հոչեկել իրեն Սբդիւլ Համբարձի փոխանակ, որ սամբարիշտ է և ուրիշների իրաւանց յափշտակիչ:

Պարզ բան է, որ Սուլթան Արգիւլ Համբարձութիւնի պիտիսի նխայտառակութիւններն չէր կարող և չէ կարող տանել: Զօրքեր զօրքերի յետեկոց Մէքքէյ է ուղարկում: Տրապիզոնից չորս գումարտակ էր որոշ միացնել Մէքքէյ գնացող զօրքերին, որոնց համար Բ. Դուռը արտօսահմանեան մի փոխադրիչ նաւ էր վարձել Զմիւռնիա ուղարկելու համար:

Տրապիզոնում գումարտակները նաև էին մտնում, երբ լրտեսապետի զեկուցագիրը զգուշացրեց Եղիղը կալանաւորին, թէ այդ զօրքերի բօսֆօրով անցնելը ահագին վտանգ է սպառնում նրան. վտանգ, որ գահընկեցութեամբ կը վերջանար. Սարսափահար Սուլթանն իսկոյն կարգադրեց, որ այս զօրքերը ոտքով շրջագա. յեն ամբողջ Փոքր Ասիան, մինչև Անատոլի երկաթուղու գիծը, Ղօնիայի մօտ: Գահընկեցութեան մասին չերազած անգամ զօրքերը ստիպւած էին 50 օրւա, ահռելի ճանապարհ կտրել ոտքով:

Ինչ որ էլ լինի, Սուլթանի գրութիւնն անչափ խախուտ է: Ապստամբները հետզինետէ ահագին յաշողութիւն են ձեռք բերում. Խալիֆայութեան առմամբ Սուլթանի հեղինակութիւնն ընկնում է և եկմէնում տարւած յաղթանակներին գէտէվիները երեց կողմը կը ձգեն:

ՎՃՐՅԱՅԻ ԼՈՒՌԵՐ

Սօֆիայի վրայով, 13 Յունիս

Դշրութիւնը վատանում է եմնում: Ապստամբները արշաւում են Մէքքէյի վայ: Մարշալ Ֆէյզի փաշա, որ Հօգէրդահ էր եկել. յայտնում է, թէ անկարելի է զսգել շարժումները. Սուլթան սաստիկ յուղած է. ամբողջ պալատը իրարանցումի մթ է:

Ոչոսաստանի թերթերը, որոնք յեծ ոգեւորութեամբ և ուրախութեամբ ընդունեցին Նիկոլա Ա ցարի ողատամիտ խօսքերն և խօսութեամբ, այսօք յայտարարում են որ, սաստիկ շտապել են իրենց յուսերի և բաղձանցների մէջ. . . Կառավարութիւնը սմեն միջոցներ գործ է զնում Կայսեր՝ իօւցերի ոյժը թուլացնելու: Հավասի գործակալութիւնը մի շրջաբերական է հաղորդում, որ պարզապէս ցոյց է տալիս ցարիզմի մտադրութիւնը: Մամուլի վարչութիւնը 9-22 Յունիսի շրջաբերական է ուղղել բոլոր թերթերին, յայտնելով որ Կայսեր խօսքերը սըխալ կերպով են բացատրուել թերթերի մէջ: Հատերը այնցան առաջ էին զնում, թէ Կայսեր հրագարակի միտքն է ազգային ժողով գումարել նման Արեւտեան Երոսղայում ընդունուած սահմանադրութեան:

Ուստի մամուլի կենտ. վարչութիւնը ներքին գործոց մինիստրի կարգադրութեամբ սրանով յայտարարում է, թէ Կայսեր, խօսքերը ոչ այլ կերպ պէտք է մեկնել բայց եթէ այնպէս, ինչպէս հրատարակուի պաշտօնական լըրաբերում (Պրավ. Վէստնիկ): Ապա նոյն վարչութիւնը սպառնալաբներ է շպրտում այն թերթերին, որոնք Կայսեր խօսքերը այլ կերպ . . . ցարի իօկական մտցով կը մեկնեն: Իբրև հետեանց շափազանց լաւատեսութեան և այլ կերպ մեկնելու որուսակ թերթը մի ամսով զադարեցրւած է . . .

O tempora! O mores!

Ա Զ Դ

Ամերիկայի լին եւ Զըւսի քաղաքներից ընդարձակ թղթակցութիւններ ենք ստացել որոնցով հաղորդում են, որ մեր ընկերները շատ փառաւոր ու շքեղ հանդէմներով են տօնել Մայիս Մէկվ բանուրական տօնը: Ենդի սղութեան պատճառով անկարող ենք այդ թղթակցութիւնները զնտեղին ունչակում:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ե Ր

ՔՐԵԲՀԱՅՐԵՐ Մ-Ղի գանձարանում ստացւել են.

(Հար. նախորդ համարից) Պատանեաց իւ. Մտիիս, Յունիս և Յուլիս ամսով: Սարդ, Արծաթ, Փուռ, Տիտոս, Վարդան, Ճիվան, Ծանթ, Կայծակ, Կոտոշ, Տզրուկ, Մատանի 3-կն ր, Ասիւծ 1. 50, Հապաշ 1, Սուր 6, Մատանի 1, Սուր 10 ր. Հաւարշան իւ. Օդոս. ամսով: Անտոն, Եղիշէ, Բաղրատ, Խորակ, Կայծակ, Ասիւծ, Աղբիւր, Սմբատ, Լմիկ, Գնդակ, Արսէն, Արծիւ, Արեւ 50-կն կ. Հաւարշան իւ. Սեպատ. ամսով: Անտոն, Ասիւծ 1. կն ր, Արսէն, Սմբատ, Աղբիւր, Եղիշէ, Գիսակ, Կայծակ, Խորակ, Բաղրատ, Լմիկ, Գնդակ, Արծիւ, Նուկր 50-կն կոպ. Հաւարշան իւ. Հոկտ. ամսով: Աղբիւր 1. կն ր, Անտոն, Արսէն, Եղիշէ, Գիսակ, Բաղրատ, Խորակ, Աղբիւր, Սմբատ, Աղբիւր, Եղիշէ, Գիսակ, Կայծակ, Խորակ, Աղբիւր նուկր 50-կն կոպ. Հաւարշան իւ. Հոկտ. ամսով: Աղբիւր 1. կն ր, Արսէն, Սմբատ, Բաղրատ, Գուրգիր, Եղիշէ, Գիսակ, Կայծակ, Խորակ, Աղբիւր, Սմբատ, Բաղրատ, Լմիկ, Գնդակ, Արծիւ նուկր 50-կն կոպ. Հաւարշան իւ. Սեպատ. ամսով: Փուռատ, Արշակ, Խենդ Վարդան, Գարամազ, Վահան, Եղիշէ 1-կն ր, Արամ, Թօփուզ, Արտազ, Աշոտ, Սմբատ, Բաղրատ, Գուրգիր, Եղիշէ, Գիսակ, Կայծակ, Խորակ, Աղբիւր 2-կն ր, Գաւազ 1. 50. Հղթայակապ քաղաքից Սայիս—Հոկտ ամսով Արակ, Երկաթ, Համիլ, Արշալուս, Արապօ 3-կն ր, Գէմաւր 4. 50, Թագուհի 1. 50, Աւմազ 5 ր. Նւկրներ՝ Հաւարշան իւ. Թրթուր 1 ր, Փալուն իւ. Երկաթ 100 ր, Ասկի 25 ր, Ծէեր 500 ր, Ծրւեր ամսով: 50 ր. Ենիկ 3 Վարդիր 175, Ծաղիկ 20, Գանակ 10, Դանակ ամսով: 2 ր.

Կանանց բդ. Նուկր Խոտդ 15, Ճարպիկ, Արակ, Եփրատ 10-կն ր. Վիշապ իւ. Նուկր՝ Դուրան, Կոճակ, Սարսանդ, Պողպատ, Գութան, Ջայիր, Միջակ 1-կն ր. Հաւարշան իւ. Նուկր Արէլ 2 ր, Արծրունի 3, Արշալուս 10. Վիշապ իւ. Հոկտ. ամսով: Պողպատ, Ջայիր, Կոճակ, Միջակ 50 կն կոպ. Քաջաց իւ. Նուկր Հահմար 2, Մարեկան վճ. 50, Քաջաց իւ. Նոյ. և Դեկտ. ամսով: Թօփուզ, Գուրգիր, Եղիշէ, Գիսակ, Կայծակ, Խորակ, Աղբիւր, Սմբատ, Բաղրատ, Արտազ, Աշոտ, Սմբատ, Արշակ, Խորակ, Աղբիւր, Արծրունի, Լմիկ, Գնդակ, Վահան, Փուռատ, Խենդ Վարդան, Գարամազ, Վահան, Արշակ, Խորակ, Աղբիւր, Սմբատ, Արշակ, Խորակ, Աղբիւր, Նուկր 50-կն կոպ. Երկաթ, Արշակ, Լմիկ, Գնդակ, Վահան, Փուռատ, Խենդ Վարդան, Գարամազ, Վահան, Արշակ, Խորակ, Աղբիւր, Նուկր 50-կն կոպ. Հղթայակապ քաղաքից Սոյ ամսով: Երկաթ, Արշակ, Լմիկ, Գնդակ, Վահան, Փուռատ, Խենդ Վարդան, Գարամազ, Վահան, Արշակ, Խորակ, Աղբիւր, Նուկր 50-կն կոպ. (Հար.)

**ՀՈԳԵՇԱՐԻ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ՍՄԱԳԵԼ ԵՆ
1903 թ. ԴԵԿ. 1 — 1904 թ. ԴԵԿ. 1 —**

Խմբերից՝ «Փարգեար» 27 թ 70 կ, «Առիւծ» 19 թ, «Երիտաս-սար» 11 թ 80 կ, «Աւազակ» 7 թ, «Արէժառու» 15 թ 51 կ, «Փալւակ» 11 թ 20 կ, «Փարոս» 7 թ 70 կ, «Վերակազմ» 2 թ 65 կ, «Փորիկ» 9 թ 20 կ, «Կոնճաս» 4 թ 70 կ.

Նէքներ— «Եահ-Բուղաղ» 100 թ, Այօրեան 50 թ, Մուշ 25 թ. Դաշըն 20 թ, Խանեան 15 թ, Յարթոյ 10 թ, Նուշ 20 թ, «Կապուտ մի եթրդանի հրացան, Միք-Միքիլիզ» ամս. 8 թ, Նիկոլ ամսվժ 9 թ, Արձականը 1 թ 50 կ, Բէզեր 2 թ, Մօյի միջ. առևտուրից 5 թ 40 կ, Վարդուշ 2 թ 50 կ, Մուշ ամս. 1 թ, Վասակ 20 թ, Կատրիժ 50 թ, Աղաւինի 1 թ, Ափի 1 թ, Յուսիկ ամս. 4 թ, Ապտակ 1 թ, Մախի 15 թ 50 կ, Դալսաւանցի 5 թ, Պառա 5 թ, Այօրեան ամս. 7 թ, Ալէք Նէք 5 թ, Էմիքիլ 5 թ, Նահապետ 8 թ. 50 կ, Արփիար 3 թ 50 կ, «Եյարոս» 17 թ 60 կ, Կմինատ 1 թ 20 կ.

Մատաղ 15 թ 40 կ, Մուժ 50 կ, Յ. Եղիշանէսեան 10 թ, Ժամացիք միժակախաղից 2 թ, Ժնսդի տօնի առթիւ 18 թ 25 կ, Եւս 2 թ, Բ-ի հարսանիքից 1 թ 50 թ, Ստեփ-ից 5 թ, Գէորգ 20 թ Թէյարան 6 թ, «Քարհանիքի» Արար իւ. Ծղասաւերդից 13 թ 50 կ Արար իւ. 16 թ, Եւս 17 թ, «Հեղեղ» գիւղի հնաւեալ Խմբերից — ծորակ 7 թ, Արար 14 թ, Աղաւինի 9 թ 73 կ, Փեթակ 6 թ, Աղբիւր 5 թ 60 կ, Լուսին 2 թ 20 կ, Գիջու 9 թ 60 կ, Աղիւր-Կոչեր 3 թ 60 Բաշերերունիշ 2 թ Զօրեն 4 թ. Նէքներ— Պառա 5 թ, Համբարձում 5 թ, Փայաշուկից մի ատրճանակ, Արար 1 թ 50 կ, ա. հանգնիք. 4 թ 95 կ, թ. հանգ. 11 թ 22 կ, գ. հանգ. 2 թ 20 կ, Ալէք 1 թ 25 կ, Մարգիս 1 թ 50 կ, Արամի միջ. հանգ. 1 թ 43 կ, «Հոկտո» հանգ 10 թ 70 կ, Բակոր Նէք 4 թ 6 կ 50 կ Ալքասան 6 թ, Մարգիս 5 թ, Ուլստ 2 թ 50 կ. 2) Աղքիւր գիւղի իւ Խմբերից՝ «Հրդեհ» 8 թ 40 կ, «Զաշան» 8 թ, Տառապայթ 8 թ «Անիւծ» 3 թ 20 կ, «Բլուր» 2 թ 90 կ, «Կայծակ» 10 թ, «Որոտան» 36 թ 20 կ, «Համբերող» 30 թ 30 կ, «Երիտասարդ» 11 թ 20 կ, «Վըրիժառու» 24 թ 30 կ. Նէք 2 թ 50 կ, Սասան 80 կ, Մարտիրոս 1 թ Երեկոյթից 7 թ 57 կ, Եւս Նէք 1 թ 90 կ. 3) Արար գ. ընդհ. Խմբերից՝ 22 թ 10 կ, առանժանակս՝ «Ժնկնիկ» 4 թ 40 կ, «Միեխակ» 6 թ 50 կ, «Մոխակ» 6 թ, «Մասիս» 4 թ, «Կայծակ» 7 թ 10 կ, Զաւէն 4 թ 40 կ, Ժերունի 7 թ 20 կ, Հողողնիմ 20 թ 50 կ Եւս բոլոր իւ. միասին 22 թ 10 կ. 4) Խոտէլիգէնս գ. «Քաջ-քերունիշ» 2 թ 50 կ, «Աղերակ» 2 թ 20 կ, «Հերսիսախալ» 25 թ. Նորից բոլոր իւ. 15 թ. 5) Սուլթան գ. «Ելյուն» 1 թ 5 կ. «Կայծակ» 1 թ 55 կ, «Երկաթ» 1 թ 5 կ, «Գէյրան» 2 թ 25 կ, «Կորին» 1 թ 55 կ. Նէք Մինը 10 թ, Սուրիկ 2 թ 20 կ. Խոտէլիգէնս գ. Նէք Ապտակից 50 թ, Եղիս 50 կ. Մեծառուուկ գ. 16 թ 80 կ. Աղերակ գ. 8 թ 80 կ. Գուր գ. «Միութիւն» իւ. 4 թ. 60 կ. Նու գ. «Արօր» իւ. «Մասիս» 6 թ 45 կ, «Բաշ» 1 թ 10 կ. Մարգա գ. «Փայլակ» 3 թ 10 կ, «Մտրիկ» 5 թ 20 կ. Կարպան գ, «Անիւծ» 5 թ. Ասուրա գ. Լիոնից 3 թ. Գիւլ-Վարու գ. Որոտան» 9 թ 20 կ, «Կայծակ» 2 թ 60 կ, «Բաշ» 2 թ 10 կ, Ենեղեցու օծման ժմուկ հանգ. 15 թ 70 կ, թ. հանգ. 4 թ 40 կ, գ. հնգ. 2 թ 70 կ, Նէք Համբարձում 5 թ. Խուլի գ. «Խոզան-Սար» 7 թ 80 կ. Սէր գ. «Արծրունիշ» 10 թ 35 կ, Նէք Հազարից 20 թ Աղաւ գ. «Աղաւին» 1 թ 15 կ. «Միսիսի» Մարգա. գ. «Մտրիկ» 5 թ 20 կ. Բիւլ-Թափա գ. Բուղան 1 թ 10 կ. Մուշ 2 թ 50 կ, Բայաթ-եան 1 թ. Հնդի. գմբ. 1365 թ. 27 կ.

**ԵՎԵՍԻՒ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ՍՄԱԳԵԼ ԵՆ
1902 թ. Մայիս 5 — 1904 թ. —**

Երեկոյթներից 329 թ 46 կ, Վիճակախաղից 14 թ 71 կ, Եռախանորի վարչ-ից 187 թ, Սահմանապահի վրչ-ից 100 թ. Արագածի վրչ-ից 200 թ, Ներկայացումներից 116 թ 22 կ, Հարսնիցներից, Խմբերներից եւ տոներից 98 թ 65 կ, Նէքներ Խոնաւ, Սուպա եւ Արմենակ գիւղներից զուտ արդ. Երեկոյթից եւ Թատրոնից 107 թ 65 կ, Մինա 200 թ, Սուրիս 100 թ, «Գավառան 500 թ, Գ. Ը. 50 թ, Գ. Ը. 25 թ, Տիկ, Մ. 25, Ա. Յ. 25 թ, Շորջին Եղիսէփի միջ. գիւղից 61 թ 25 կ, Քեռի միջ. 10 թ, Նէք իւ Խմբերի փող 3 թ 50 կ, Կարման 100 թ, Ա. Ա. 100 թ, Վահան 50 թ, Եղի 50 թ, Ասլան 40 թ, Կ. Ա. 30 թ, Եղի 25 թ, Մուշ 20 թ Մ. Բ. Յ. Ե. Ե. Ֆ. Թ. 20-կն. թ, Փաստարն 15 թ, Կարեկից, Մըլո, Գաֆա, Եղիսան 10-կն թ, Զիւ, Ս. Զ., Ապամի, Անդրու 5-կն թ, Յարթո 3 թ, Մ. Յ. 100 թ, Ալեր 2 թ, Սեւ 10 թ Սեւ են ընկեր Ն. 54 թ 40 կ, Կ. Ա. 7 թ, Տրատ 2 թ 50 կ, Հըռներ եւ Հրաբուկի իւ. 83 թ 29 կ, Եղիս իւ. 10 թ, Սամի 34 թ 60 կ Եղիւր 15 թ 80 կ, Լեռնաւուշ գ. 15 թ 65 կ, Գաղափար իւ. 3 թ Ժայու իւ. 5 թ 20 կ, Զոյլ 1 թ 60 կ, Լեռնակ 90 կ, Սուլուէր գ. 17 թ 10 կ, Սուստ Երկաթ իւ. 1 թ 40 կ, Արօր գ. 46 թ, Բարելու գ. 11 թ 20 կ, Ներովթ իւ. 6 թ 01 կ, Սլաք իւ. 5 թ, Լեռնական իւ. 1 թ 40 կ, Նախագ. եւ Ասլան 6 թ, Սուպա գ. 91 թ 30 կ Հայապան գ. 2 թ, Հայկակն գիւղի Շանթ իւ. 85 կ, Բարու Քարափ գ. 25 թ 36 կ, Պայծառ գ. 4 թ, Տառափաթ գ. 17 թ 40 կ

Աղօրիւր իւ. 3 թ, Արմենակ գ. 51 թ 45 կ, Վարդիծոր գ. 11 թ 55 կ, Միջազնի գ. 36 թ 65 կ, Վարչ իւ. 1 թ 20 կ, Պայծառ Աստրու գ. 11 թ 50 կ, Կայծակ իւ. 23 թ, Ժաված 3 թ 15 կ, Խոտ Ապաւ 210 թ 45 կ, Կայծ իւ. 21 թ 50 կ, Լուսուն գ. 30 թ, Հըռնա իւ. 106 թ 60 կ, Պալթա եւ 2 թ ընկերներ 2 թ 10 կ, Խնդիս Աղօրիւր իւ. 9 թ 35 կ, Ժաղկայ իւ. 5 թ 50 կ, Բարել 8 թ 20 Բազրանութիւն Ապաւ իւ. 6 թ, Զարա իւ. 6 թ, Վազգէն իւ. 2 թ թ, Սանասար 6 թ, Ժաւ իւ. 20 թ 46 կ, Նորակազմ իւ. 5 թ 30 կ, Վարդաննեան իւ. 32 թ 50 կ, Փոթորիկ 10 թ, Զայծ գ. 17 թ 32 կ, Երասխ իւ. 2 թ Վիթ իւ. 22 թ, Մ. Բ. 8 թ 14 կ, Երկաթ իւ. 90 կ, Փարո Խ. 1 թ 08 կ, Օձածոր գ. 2 թ 75 կ, Քրածոր իւ. 1 թ 60 կ, Փ. 30 թ. Հնդի. գմբ. 3984 թ 45 կ.

**Ո-ՌԻ-Ս-Մ-Ա-Կ-Ա-Մ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ՍՄԱԳԵԼ ԵՆ
մինչև 1904 ի վերջը.—**

ԱՆՀԱՏ Խ. Պարթեւ 36 լէկ, Փայլակ 30 կ, Արամ 20 լէկ Միթն, Կայծակ, Վիթիար, Արմաւիր, Հրացան, Աւետիր, Եահ-Եան, Սիթոյ, Սիրոյ, Սիրան 18-կն լէկ, Ենիր, Սիրան 12-կն լէկ, Վեհապ 15 լ. Կորակ 14 լ, Ապտամար, Վասեմ 12-կն լէկ Երիւուն, Գավիկ, Տաւուս 11-կն լէկ, Ժիրար, Խոման, Ժառ 10-կն լէկ, Պղինծ 9 լ. Ամբար, Մասիս 8-կն լ, Սառ, Սանատրուկ 7-կն լ. Ժեր 7 լ Արծիւր, Վասիս 7-կն լ. Ջուլուպու 5 լ. Ժերենց, Սամայիս 4-կն լ, Անարկու, Առիւծ, Թազ 3-կն լ. Արտաւազ, Բազրանութիւն 2-կն լ. Տօքոր, Հուժկու, Զարմայր, Գարուն 1-կն լէկ: ՄՈՒԻՐԱՑ Խ. Լեռ 13 լէկ, Լոյս, Արազի Եփրատ 12-կն լ. Ժատրակ 11 լ. Վարուժան 8 թ, Ուրու 7 լ, Վազ 6 լ. Շամարց 5 լ 50 ս, Վասիշշապուտ. Փոթորիկ 5-կն լ. Սեպուհ 4 լէկ Քաշայր 3 թ, Արա 2 լ. Ժիթունակ 50 սնդ. Զատկանական Խոնդ Մաշայր մի առթիւ Ե. Բ-ի միջ. Զատրակ, Արմաւիր, Փայլուկ, Արծիւր, Ղմբիշ, Գենի, Մեհն, Զմեն, Լոյս, Կաւծակ, Աչստամը, Մ. Ի., Վ. Գ., Ն. Հ., Ո. Խ. 1-կն լ. Վիթիսար 4 լ. Նորը Թ. 6 լ. Փայլակ 8 լ. Գրջո 10 լ. Հնդակ 2 լ. Հնդի. գմբ. 634 թ. 50 ս.

**ԹԱՄԻՐԻԶԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ Մ-ՂԻ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ ԲՄ-
ՄԱԳԵԼ ԵՆ. —**

Մարանայի Մ-ղից 600 դրամ, Ուրմի Ներկայացումներից գուտա արդին 1085 դ. 85 կ, Ուաշտի «Ազատան» իւ, 100 դ. Հնդի կանոն 1-կն լի. Անդմկմ. 220 դ, նոյն իւ. ի. հանգ. 788 դ. Մարտիկի «Կայծակ» իւ. 78 դ, Մ. Ներկայացումից զուտ արդ. 956 դ, Մարտիկի կանանց «Խորախոյս» իւ. 42 դ 50 կ, Արդարի լից տ. Աստիկ 200 դ, Մարտիկում Ա. Տ. 1200 դ, Նիշաբուրից Ա. Մ. Մ. 130 դ. Հանգանակած Խոնեանեներից. Արամեան գորադարան 50 դ, Յովսէինան, Դանիէլեան, Նշորակ, Անարոնան, Առաքելին 10-կն. դ, Սարի էն Գուաժի 7 դ, Ուկան 8 դ, Հնդնից 5 դ. Գմբ. 5400 դ. 35 կ.

**ԿՈՍԱԿԵԳԱԹԵԱՆՍ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՒՄ
ՀՆՐԻԿԱԿԱՎՈՐԹԵԱՄԲ ՄԱԳԵԼ ԵՆ ՀԵՄԱԵԲԱԼ ԳՈՒՄԱՐՆԵՐ. —**

	Փ. Ա.
ՓՈՐԹԱԿԱՆԻ Մ-ՂԻ	- - - - 259
ԲՈՒՐԳԱԶԻ	- - - - 60
*** ը. պ. Կ. ից	- - - - 2500
ՀԵԶՋԻՍԻ	- - - - 106
ԱՄԾԱԿԱ	- - - - 263 75

Գրամ, մանդատ և այլն ուղարկել հետևեալ հասցեավ. —

M BELLART, Poste-Restante Bureau No. 52

(France) PARIS.

Imprimeur-Gérant Gabriel FARJAT.

7, Rue Campagne Première, PARIS

Imprimerie Spéciale du « HENTCHAK »